

Anmeldelser

Holger Hjelholt: Sønderjylland under Treårskrigen. Et bidrag til dets politiske historie.

I. del. Fra revolutionens udbrud til våbenstilstandens ophør for året 1849.

II. del. Fra foråret 1849 til freden med Preussen juli 1850.

G. E. C. Gads forlag, Kbh. 1959 og 1961. 254 + 349 sider.

Forbavsende hurtigt efter udsendelsen af 1. bind (se Sdj. årb. 1959, s. 193—194) er det nu lykkedes dr. phil. Holger Hjelholt at udsende 2. bind af værket »Sønderjylland under Treårskrigen«. 1. del behandlede tiden fra martsrevolutionen 1848 til april 1849, og sidste bind fortsætter fremstillingen til juli 1850. Når værket netop afsluttes her, skyldes det nok, at Hjelholts disputats fra 1923, »Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene (1850—64)«, behandler det følgende tidsrum.

Ligesom i disputatsen gives der i det nye værk en lang række oplysninger af lokal- og personalhistorisk interesse. Værkets styrke bliver derfor dets rigdom på enkeltbegivenheder. Der bringes omfattende oplysninger om embedsmænds og andre enkeltpersoners skæbne i de omskiftelige år. Dr. Hjelholts bog om Sønderjylland under Treårskrigen vil derfor være en fundgrube for alle lokalhistorisk interesserede, thi ved hjælp af det udmærkede register bag i 2. del vil der fra snart sagt alle egne af hertugdømmet kunne indhøstes oplysninger om folk, der på den ene eller anden måde blev indhvirvlet i tidens uro.

Fremstillingen bygger mestendels — men selvsagt ikke udelukkende — på det omfattende materiale fra Ministeriet for Slesvig, der findes i Rigsarkivet. I første række bliver derved de danske myndigheders opfattelse refereret, og ingen vil da heller under læsningen være i tvivl om, at forfatterens sympati er på vor side. Selv om emnets behandling som regel fremtræder i et roligt og velovervejede sprog, mærkes det alligevel hist og her, at lidensskaben luer — som når værket i stille patos slutter af med at give udtryk for troen på, »at det hele Sønderjylland atter bliver en juvel i Danmarks krone«. Det Slesvig-holstenske oprør betragtes og behandles som en folkelig revolution af lignende art som den, der førte til martsbegivenhederne i København, og man kan derfor for så vidt godt tale om, at også slesvig-holsternerne på deres manér kendte til »ånden fra 48«. Alligevel førte deres rejsning til,

at man på dansk side tilsluttede sig den holstenske helstatsmand Carl Moltkes skarpe fordømmelse af »det skammeligste oprør, der nogensinde har fundet sted i nogetsomhelst land«.

Endnu inden den provisoriske regering var blevet proklameret, trådte det nordslesvigske spørgsmål frem i form af H. A. Krügers bekendte indsigelse, og i virkeligheden lykkedes det ikke på noget tidspunkt for slesvig-holstenerne at løse dette spørgsmål — vel først og fremmest, fordi både danske og tyske slesvigere var modstandere af en deling. Da værket imidlertid er strengt kronologisk opbygget, findes et spørgsmål som delingstanken berørt flere steder. I det hele taget forudsætter forfatteren, at læseren har et ret godt forhåndskendskab til de pågældende års historie. Et sagregister ved siden af det udmærkede navnerregister ville her have kunnet være til hjælp.

Den læser, der søger en dybere analyse af alle de mange foreteelser, der har spillet ind ved valget af en bestemt stillingtagen under striden, lades i nogen grad i stikken. De mange, ofte hårfine overgange fra dansk til tysk sindelag, gammel hævdvunden indstilling som helstatspatriotisme, lokalpatriotisme, kongetroskab kan det i de enkelte tilfælde være vanskeligt at få øje på. Af væsentlig betydning for folks stillingtagen var vel også det sociale skel, som kunne forekomme inden for et snævert afgrænset område — f. eks. mellem sognets tyskuddannede præst og den mere hjemmegjorte degn og skolelærer. Men det ville vel også i nogen grad ligge uden for værkets plan at fremdrage den slags tilfælde.

Dr. Hjelholts kronologiske fremstilling begynder i 1. bind med martsrevolutionen og dannelsen af den provisoriske regering og fører derefter frem til kamphandlingernes virkninger i den sønderjyske befolkning. Af betydning blev her den danske regeringskommission af 3. april 1848 med dens fordømmelse af oprøret og embedsmændenes påfølgende holdning til denne. Under våbenstilstanden lykkedes det den provisoriske regerings mænd at bevare kontrollen over det meste af hertugdømmet. Ind i nytåret 1849 brød krigen atter ud, men nogen tid efter våbenstilstanden, der nu sluttedes mellem Danmark og Preussen under engelsk medvirkning, indsattes der en særlig bestyrelseskommission. Den kom til at bestå af den danske slesviger F. F. Tillisch, født på Barsbøl ved Jels, preusseren grev Botho zu Eulenburg og englænderen George Lloyd Hodges.

En demarkationslinje skulle dele Slesvig, og den fulgte i hovedtrækkene den nuværende landegrænse, dog således, at Tønder var lagt til den sydlige, mens Flensborg med nærmeste omegn regnedes til den nordlige del af hertugdømmet. Her udgjorde svensk-norske tropper besættelsesstyrken, mens preusserne holdt

Sydslesvig besat. Bestyrelseskommissionen fik snart store vanskeligheder at arbejde under, ikke mindst, fordi det slesvig-holstenske statholderskab nægtede at anerkende dens myndighed. Adskillige embedsmænd undså sig derfor ikke for at negligere dens ordrer. Bedre blev det vel heller ikke af, at besættelsestropperne i de to dele af hertugdømmet tog mere eller mindre åbenlyst parti for hver sin part i striden. Navnlig blev forholdene derved ofte vanskelige for Hodges, af hvem bogen giver en gunstig bedømmelse. Men alt i alt var samarbejdet mellem kommissionens tre medlemmer godt. Grev Eulenburg krævede respekt for dens afgørelser og var derfor villig til at sanktionere indgriben over for slesvig-holstenere, som måtte finde på at sabotere dens beslutninger. Dette gav ofte et udmærket udspil for F. F. Tillisch.

»Sønderjylland under Treårskrigen« bør blive et værk, som alle historisk interesserede i vor landsdel har stående i deres reol, thi det bringer en mængde oplysninger også om rent lokale tilstande og om personer, der har haft betydning for et snævrere område. Ganske vist har forfatteren ikke ment at burde tage hensyn til den store, men spredte litteratur om emnet, der i forvejen fandtes. Var det sket, ville persontegningen i nogle tilfælde være blevet klarere, i andre tilfælde ville fremstillingen være blevet suppleret med flere værdifulde og for belysningen af tiden ikke uvæsentlige detaljer. Dette er nu ikke sket, og den kyndige læser skal også nok vide at supplere sin viden, hvor han skønner det nødvendigt. En forfatter må også hellere afgrænse sit emne end slet ikke at få noget fra hånden. Dr. Hjelholt har med det foreliggende værk præsteret et flittigt arbejde, der må aftvinge respekt. I den landsdel, der er værkets hovedemne, skal det nok blive flittigt benyttet ud i fremtiden.

H. V. Gregersen.

Svend Thorsen: Fyrre år med Danmark.

Schultz. 1960. 184 sider.

Chr. Refslund: Liv og virke i vort grænseland.

Reitzel. 1961. 239 sider.

Der er gået fyre år, siden Nordslesvig blev en del af Danmark. To bøger fortæller om grænselandets vilkår i den tid. De er vidt forskellige, men indeholder hver for sig bidrag af interesse og værdi. *Svend Thorsens* bog er ikke en samlet skildring af, »hvorledes et søndret folk voksede sammen«, den indeholder kun nogle træk af den folkelige genforenings historie, og hovedvægten i skildringen ligger afgjort på den første tid efter 1920. Om besættelsen og årene efter er den næsten helt tavs. Det sidste kapitel hedder »Grænsedrageren H. V. Clausen til minde«, måske er titlen

lidt for krævende, Thorsen nævner selv, at Clausen henviste til, at A. D. Jørgensen i 1897, Gustav Johannsen i 1901 havde sagt, hvor den nye grænse skulle gå. Iøvrigt læser man dette afsnit som iøvrigt hele bogen med den største glæde, her er det ikke blot den erfarne skribent, der fortæller, men også en mand, der har en dyb kærlighed til Sønderjylland, en fortrolighed med mange af problemerne, vel ikke mindst erhvervet i de unge år, da han var medredaktør af Sønderjysk Dagblad i Haderslev. Her er mange kloge ord, dygtige vurderinger af begivenheder og mennesker — Thorsen har jo en ganske særlig evne til at portrættere de personer, der har fået roller tildelt på historiens og den store politik scene.

Et af de største — nok også det værdifuldste — af de 11 kapitler i hans bog er det, der fortæller om »en krigs ungdoms saga«, om Det unge Grænseværn, og hvordan dansk ungdom i det bevægede år 1933, da nazismens ufrø fæg ind over grænsen, da tysk tale lød udfordrende og truende som sjældent før, straks var rede til at tage kampen op, eller som Ernst Christensen fra Asserballe udtrykte det: »enigt og stærkt står vi som en mur til værn ved Danmarks, ja hele Nordens grænse mod syd«. Det er med interesse, man læser Svend Thorsens analyse af ungdommens stilling til det nationale i de første år efter 1920. De unge vendte sig bort fra nationalitetskampen, således som deres fædre havde ført den i de år, da den preussiske ørns mærke vajede til Kongeåen. For de unge var undertrykkelsens år blevet fjern historie — således som besættelsestiden er det for de unge af idag. Men da faren var der, mødte de, mand af huse.

Den af *Chr. Refslund* redigerede bog: *Liv og virke i vort grænse-land 1920—60*, er af en helt anden støbning end Svend Thorsens. Der har så sandelig været mange kokke om den tilretning, og retterne er ikke blot mange, men også mangfoldige, der er henimod 50 små afsnit, og hertil kommer endda en række hilsner »fra danske og nordiske brødre« med udenrigsminister Krag i spidsen. Det har været tanken gennem disse små artikler, hvoraf en del kun er på ganske få sider, enkelte endda mere har anekdotens præg, at give en fornemmelse af, hvad der i disse år er sket mellem Kongeå og Ejder. Vel er der mange sider af udviklingen, der kastes lys — som regel vel snarest strejflys — henover, der er også bidrag, man læser med glæde, men helhedsbilledet bliver alligevel underligt flimrende, det er en bog om Sønderjylland i tiden 1920—1940, men det er ikke bogen om den omkæmpede landsdel i disse bevægede år. Man får lidt at vide om meget, undertiden har man en fornemmelse af at læse en samling mere eller mindre tilfældige erindringsglimt, kun holdt sammen af stedets enhed. Men flere af forfatterne er gode fortællere, næsten alle har de selv levet hernede i disse år, ofte selv oplevet det, de fortæller om, og nogle af artiklerne bliver således små historiske

kildeskrifter, der også kan have sin betydning for eftertiden. Alt i alt er Chr. Refslunds bog et værk af meget forskellig kvalitet, men der kan ikke være tvivl om, at mange vil være glæde ved den, fordi den kan bruges som en lille, gennemgående letlæst introduktion i grænselandets liv og levevilkår i disse mærkelige år.

Johan Hvidtfeldt.

DANMARKS KIRKER.

Udg. af Nationalmuseet. *Sønderjylland* ved Erik Moltke og Elna Møller.

I storværket *Danmarks Kirker* er vi nu nået frem til side 2044! (jvf. *Sønderjyske årbøger* 1957, 288 ff. og 1959, 183 ff.). Tilbage står nu Sønderborg amt, som foreligger for Sundevedkirkernes vedkommende, og den hele værket omfattende kunsthistoriske oversigt.

Bindet her — formentlig det mindste af de fire — beskriver een købstads- og 19 landsbykirker samt 3 ikke mere eksisterende kirkebygninger (Årup, Bjernstrup og Egvad).

Strukturen er naturligvis ganske som de foregående binds, hvorfor det i så henseende vil være tilstrækkeligt at henvise til tidligere kritiske bemærkninger. Man hæfter sig ved den nøgternhed, værkets medarbejdere går til sagen på. Det må kræve megen selvbeherskelse ikke at måtte give sine følelser luft, sådan som vi andre gør det, når vi konfronteres med dette forunderlige historiske stof. Og anledninger nok til at begejstres — eller til at eksplodere (måske nok mest det sidste) er der faktisk, når man anskuer Åbenrå-kirkerne som en helhed. Men de flittige registratorer nøjes blot med at konstatere og overlader det til os læsere at fælde dommene.

Hverken i bygninger eller inventar er der i Åbenrå amts kirker den festivitas og rigdom, som kunne fastslås i Haderslev og i Tønder amts kirker. For bygningernes vedkommende rager vel kun Kliplev kirke frem som unikum, og inventaret er det gået ilde med i næsten alle kirkerne. Det er påfaldende så letsindigt, man har omgåedes de middelalderlige træskærerarbejder i dette område. Hvor megen trøst det så giver, at meget af det kan anskues i museerne i Sønderborg, Flensborg og Slesvig, får stå hen. Det er overraskende lidt gammelt kirkesølv, de 20 kirker har tilbage. Og selv det ellers mest bestandige i vore kirker, døbefontene, er flere steder erstattet med nye.

Ud fra en helhedsbetragtning falder ejheller meget i øjnene, bortset fra altertavlerne i Løjt fra 1520 — Nordslesvigs største, og i Ø. Løgum, den sengotiske kalk i Rinkenæs, prædikestolen i Varnæs, klokken i Bedsted, spedalskhedsvinduet i Bov, sejerværket og kimermanden i Kliplev. Ahlefeldternes gravsten sst. og jordpåkastelsesspaden i Asbøl. Man forliger sig vel med den dyg-

tige Åbenrå-maler Jes Jessens virksomhed i Bjolderup, Hjordkær, Løjt, Rise og Varnæs, men ikke med Wilckens ødelæggelse af de så sjældne kalkmalerier i Holbøl. Man kunne ønske Wilckens samme skæbne vederfaret som hin Claus Skolemester i Holbøl, der blev hængt, fordi han havde stjålet kirkens gamle kalk og disk. Den romanske alterbordsforside fra Egvad, predellaen og monstransskabet fra Rinkenæs, prædikestolen og altertavlen fra Rise og røgelseskaret fra Bedsted er markante genstande, som er havnet i museerne »diesseits und jenseits«. Prædikestolen i Felsted solgtes for 3 rdl. — og ikke engang til et museum! Og på præstegårdens loft i Kværs skal endnu ligge rare sager. Til gengæld er døbefonten fra Kværs at se i Flensborg Museum og et korbuekrucifiks fra o. 1250 i Sønderborg Museum!

Også for sociologerne er dette storartede inventarværk en værdifuld kilde. For hvad lader der sig ikke udlede om befolkningerne i de forskellige amter på basis af deres kirkers udstyr. Hvad siges der ikke her indirekte om levevilkår og indstilling? Men netop som her, hvor så meget ikke mere er, som det var, er det af uvurderlig betydning, at kirkeværket fastslår, hvad der *har* været og — som det sker i masser af tilfælde — hvor tingene nu er at finde.

DANMARKS KIRKER lader sig egentlig slet ikke anmelde. — Hvem har mod til at causere over telefonbogen, Kraks vejviser eller DSBs køreplan? Inventarværket er en ligeså nødvendig og selvfølgelig bog.

Blot med den forskel, at man ikke her bør overse den fortrinlige redaktion!

Sig. Schoubye.

Theodor Link: Flensburgs Überseehandel von 1755 bis 1807.

Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins.
Bd. 38. 352 sider, 27 DM. (Karl Wachholtz Verlag, 1959).

I danske købstadshistorier får fart på fjerne lande vel ofte en fyldig omtale. Den dristighed og de betydelige kapitaler, der stod bag, er iøjnefaldende; den har også været det for den fjernere samtid, og derfor er vidnesbyrdene om sådanne ekspeditioner rigere end om den nærmere skibsfart og om handelen med omegn og andre danske byer. Dette forhold giver en skævhed i vurderingen og gør det sikkert også for Flensborgs vedkommende, hvor den oversøiske handel i tiårene før og efter 1800 har gjort et sådant indtryk på borgerne, at talen om den endnu lever blandt byens borgere. Alene dette gør det ønskeligt at undersøge det virkelige grundlag for denne tradition; måske ligger et sådant ønske også bag Theodor Links bog. Forfatteren siger dog i forordet, at bogen er tænkt som første del af et stort værk, hvis hensigt

skal være at klarlægge de økonomiske faktorerers indflydelse på de politisk-nationale forhold i Flensborg ved midten af det 19. århundrede. Den udmærkede bog er en noget omstændelig indledning til et sådant værk; men problemerne i den retning er, i hvert fald indtil videre, udelukkende forfatterens.

Bogens afgrænsning i kronologisk henseende fremgår af titlen. Begyndelsesåret 1755 er bestemt af, at sejladsen på Dansk Vestindien dette år blev givet fri; den havde hidtil været forbeholdt det vestindiske kompagni. Slutåret er bestemt af udbrudet af krigen med England. Den kronologiske afgrænsning synes næsten naturgiven, og i hvert fald er det rimeligt at slutte med det år, der griber så stærkt ind i monarkiets oversøiske handel, hvori- mod begyndelsesåret nok efter bogens titel er rigtigt, men efter indholdet mindre korrekt. Indholdet begrænser sig nemlig ikke til den oversøiske handel. Forfatteren har øjensynlig haft en oprindelig, men senere skrinlagt plan om i det hele at skrive den flensborgske storhandels historie i denne periode. Dette har medført, at bogen rummer et væld af oplysninger, som ikke nøje slutter sig til emnet; det skal indrømmes, at de i en vis udstrækning giver en målestok for den oversøiske handel, men i overvejende grad bevirker de, at selve emnet står noget uklart. Undertiden sker det ligefrem, at forfatteren ved at knytte et så mangesidigt stof til det egentlige emne forleder i hvert fald læseren til at tillægge den øversøiske handel større betydning end rimeligt er. Om han også selv er blevet forledt dertil, får stå hen.

Det fremgår tydeligt af bogen, at den oversøiske handel ikke spillede den rolle for byens økonomi, som man har været tilbøjelig til at mene. Denne slutning drager forfatteren imidlertid ikke. Theodor Link forstår udmærket at vurdere den flensborgske handel i forhold til København og andre af monarkiets byer, men en vurdering i forhold til byens andre indtægter udebliver ganske; det er meget vigtigt, at det vises, hvordan den christiansen'ske rederi- og raffinaderivirksomhed udviklede sig og afkastede stigende indtægter, men det er katastrofalt, at der intet siges om, at hele den virksomhed næsten intet betød for byens økonomi (jfr. Flensborg Bys historie, II, 68). Dette forhold forværres for så vidt derved, at fremstillingen er rent kronologisk; i lange passager fortælles om togter til Vestindien år for år, derved svækkes indtrykket af, at det i virkeligheden kun drejede sig om en brøkdél af Flensborgs søfart. Retfærdigvis skal det siges, at dette forhold dog fremgår af de tabeller, der bringes som bilag, og som bl. a. viser, at der i de 52 år, bogen dækker, af Flensborgskibe blev foretaget i alt 122 rejser til Vestindien.

De statistiske tabeller er meget fyldige. Her er med stor omhu udført et kæmpearbejde, der bringer et ret betydeligt talmateriale

af værdi for sønderjysk historie i det hele taget. En lang række oplysninger af lige så almen interesse bringes også i teksten, men manglende registre, der dog kunne have været afbødet ved en fyldigere indholdsfortegnelse, gør det svært at oplede dem. Stor energi har forfatteren også udvist for at skaffe sig en videregående indsigt i europæisk økonomi i perioden. Her tænkes ikke blot på de økonomiske fakta, men også på den økonomiske teori. I mange tilfælde tjener det til at stille emnet i relief, men jævnlige virker denne forfatterens søgen efter en nødvendig baggrundsorientering noget påklistret, når den tages med i fremstillingen. I hvert fald medvirker den til at svække helhedsoverblikket hos læseren. Så meget mindre grund synes der at være til at bringe denne baggrund så fyldigt, som sket er, som det, der siges, alligevel kun er af sekundær karakter og ikke kan søge sin berettigelse i, at læseren har brug for det. Bogen henvender sig nemlig snævert til fagfolk; den har ikke noget populært sigte, selv om forfatterens betydelige skrivetalent sikkert vil lette tilegnelsen.

Ovenstående kritiske bemærkninger bør ikke tilsløre, at der ligger et dygtigt arbejde bag værket. Et stort og vanskelig tilgængeligt arkivstof er — efter alt at dømme — udnyttet til bunds. Den store energi lover også godt for en fortsættelse af det planlagte værk; man må håbe, at forfatterens forhold vil tillade en virkeliggørelse af planen.

Vagn Dybdahl.

Oswald Hauser: Preussische Staatsräson und nationaler Gedanke.

(Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins. Band 42. (Karl Wachholtz Verlag, 1960).

Man kan af bogens titel være fristet til at antage, at man står overfor en teoretisk-filosofisk udredning af de to begreber — og bogen er også mere teoretisk end tilsvarende danske historiske arbejder — men den er dog først og fremmest en saglig historisk skildring af vigtige sider af den preussiske politik i Nordslesvig i tiden fra 1867 til 1920 og kunne, som det er bleven sagt, med god ret være kaldt »Germaniseringspolitikken i Nordslesvig 1867—1914«.

Forfatteren er professor i Kiel, og han har fået overdraget at skrive om denne periode i den store »Geschichte Schleswig-Holsteins«, der begyndte at udkomme i 1930'erne, men hvis udgivelse blev standset af krigen og først nu fortsættes. På vej til det større værk har professor Hauser så udsendt dette arbejde. Det er ikke den eneste frugt af hans forberedelser — i »Historische Zeitschrifts« april-hefte 1961 har han skrevet en større afhand-

ling om »Obrigkeitsstaat und demokratische Prinzip im Nationalitätenkampf. Preussen in Nordschleswig«, der har vakt en del opmærksomhed herhjemme ved dens afsløringer af kejser Wilhelm II's forhold til den nordslesvigske politik, især i Köllerperioden.

Der er af flere årsager grund til at følge professor Hausers arbejde med opmærksomhed. Det er første gang, der fra tysk side gives en sammenhængende videnskabelig fremstilling af vigtige dele af nationalitetskampen i Sønderjylland, og vi kan med anerkendelse notere, at det sker sagligt og forstående. Forfatteren har dertil haft adgang til kilder, som man fra dansk side ikke hidtil har kunnet benytte. I den foreliggende bog bygger han i høj grad på aktstykker fra provinsregeringens arkiv i Landsarkivet i Kiel, i afhandlingen har han yderligere kunnet benytte materiale fra det preussiske udenrigsministerium, hvis arkiv findes i østzonen. Han er dermed i stand til at meddele adskilligt nyt både om personer og begivenheder.

Professor Hausers Tese er, at der i denne periode er en spænding mellem den gamle »nøgttern lidenskabsløse« statsråson, der hidtil har præget den preussiske forvaltning, og den nye »følelsesmæssigt-uhæmmede« nationalitetsbevægelse, og at den sidste gradvis omdanner den første. Det var muligt, fordi den gamle preussiske tradition rummede forskellige elementer — på den ene side var den patriarkalsk velvillig overfor undersåtterne, hvis ønsker der skulle tages hensyn til, og som skulle behandles sagligt og ligeligt, på den anden side var den bureaukratisk-uniformerende. Nationalitetsbevægelsen er præget af magtbegær, og den kan knytte til ved statsråsonens centralistiske, autoritære side, således at dennes liberalt humane elementer trænges til side. Det er denne udvikling, vi bliver vidne til i Nord-slesvig. Den nationale bevægelse var i disse årtier af stor og voksende styrke, så den var i stand til at præge også det liberale Tyskland, ikke alene de nationalliberale, der bliver Bismarcks nære medarbejdere under kulturkampen, men også efterhånden de venstreliberale kredse. Det former sig til tider så mærkeligt, at det nationale mådehold nærmest er at finde i konservative kredse.

Professor Hauser bruger to spørgsmål til belysning af sin these: Optantsagen og skolepolitikken. Da optantproblemet er temmelig forviklet, skal det kun lejlighedsvis berøres, mens skoleudviklingen skal følges nærmere, — idet jeg samler mig om 3 hovedpunkter, hvor hidtil kendt opfattelse revideres.

Allerede i 1867 kort efter indlemmelsen i Preussen blev spørgsmålet om skolens sprog drøftet af de forskellige embedsinstanser på foranledning af kultusministeriet. Der var en almindelig enighed om, at der skulle gås varsomt frem med indførelse af under-

visning i tysk — om undervisning på tysk var der til at begynde med slet ikke tale. Efter mange drøftelser nåede man til i 1871 at indføre undervisning i tysk fra det 3. skoleår.

En af de teorier, som prof. Hauser har, går ud på, at det nationale mådehold er at finde i overinstanserne, mens det er de lavere embedsmænd, der er de pågående. Selv om modsætningerne til at begynde med ikke er store, bekræftes teorien i alt fald her, idet overpræsidenten over Slesvig-Holsten holdt igen mod enhver germanisering. Denne vigtige posts indehaver var fra 1867 den også fra Danmarks historie kendte baron Carl Scheel-Plessen. Denne holstenske godsejer, der også ejede godser i Danmark, havde loyalt tjent den dansk-tyske helstat i vigtige stillinger i 1840'erne og op i 50'erne, men var fra da lederen af den holstenske opposition mod den danske regerings politik, idet han dog stadig ønskede helstaten bevaret under personalunionens form. Selv under krigen i 1864 bevarede han ønsket om en sådan ordning i forståelse med kong Christian IX, som han ved venskabsbånd var knyttet til. Men da helstaten ikke kunne bevares, stillede han sig til de nye herskeres rådighed i bestemt opposition mod Augustenborgernes krav om et selvstændigt Slesvig-Holsten. Bismarck gjorde ham straks efter krigsudbruddet i 1866 til overpræsident over hertugdømmerne, og i 13 år var han disses højeste embedsmand. Fra dansk side betragtedes han som renegat og forræder mod sit eget land, »en preussisk mandarin«, og han fik i den offentlige mening ansvaret for chikanerierne og hensynsløsheden mod de danske nordslesvigere.

Men der har været en følelse af, at der ikke var sket ham hans ret. Da professor Aage Friis skrev hans biografi i Dansk biografisk leksikon, indrømmer han dette, og han finder det lidet sandsynligt, at han har ansvaret for den hårde behandling af nordslesvigerne — »en sådan optræden stemmer ikke med Scheel-Plessens grandseigneur-personlighed, så lidt som den svarer til hans ønske om fortsat venskabeligt forhold til den danske kongefamilie eller til hans interesser som dansk storgodsbesidder«. Hans ansvar er i alt fald ikke dokumenteret.

Nu er professor Hauser i stand til at dokumentere, at den almindelige danske bedømmelse af hans gerning og personlighed savner berettigelse. Han var en repræsentant for den gamle europæiske adel, der uafhængig af landegrænser frivilligt tjente den øjeblikkelige landherre — en brobygger fra den førnationale tid af Bernstorffernes type. De nationale bevægelser stod han fremmed overfor — han opnåede i de augustenburgske kredse at blive en lige så hadet mand som i danske.

For professor Hauser er han repræsentant for den upartiske og nøgterne statsråson — kuriøst nok: en ikke-preusser som en

af de mest udprægede repræsentanter for den preussiske statsråson — og han viste i sin administration et bevidst mådehold. Han var slet ikke de preussiske nationalister til behag. Allerede i vinteren 1866—67 kunne Treitschke skrive: »Landets Forbandede er Scheel-Plessen, han koketterer med Augustenborgerne og trækker tillige de gamle (helstatsdanske) Drabanter frem. — — Vi trænger til en preussisk Overpræsident«. Men han havde Bismarcks tillid, og som denne ønskede han ikke at gå for hurtigt frem med hertugdømmernes indføjelse i preussen, men at bevare noget af deres særpræg.

Hans stilling i optantspørgsmålet viser hans mådehold. I 1867 fik han standset udvisningerne af familierne — hvor en familiefader operede, udviste man også hustru og børn — og han opnåede, at gifte folk ikke måtte udvises. Senere fik han udvirket en almindelig ret for optanterne til tilbagevenden til deres hjemstavn, og det var hans indstilling, der kom til at præge Aabenraa-konventionen af 1872, der også gav dem, der havde opereret efter krigsudbruddet 1870, ret til tilbagevenden.

I skolepørgsmålet havde han helst set, at man lod denne sag hvile, til det nordslesvigske spørgsmål var endelig ordnet, og han var imod en obligatorisk tyskundervisning, da den let ville blive opfattet som indledning til en tvangsgermanisering af Nordslesvig og dermed på uheldig måde påkalde udlandets opmærksomhed. Men kunne man ikke vente, skulle det udtrykkelig betones, at der ikke var tale om nogen undertrykkelse af det danske sprog. Da forordningen er færdig 1870 — den indfører undervisning i tysk fra det 3. skoleår — forhalede Scheel-Plessen dens udstedelse under henvisning til krigen næsten et år.

Denne ordning tilfredsstillede ikke den voksende nationalisme, der hentede styrke fra udviklingen i Preussens polske provinser, hvor under kulturkampen skolen næsten helt fortyskedes. Da i 1872 en mand, der havde haft sin virksomhed i disse områder, v. Bitter, udnævntes til regeringspræsident i Slesvig, prøvede man at nå videre, og typisk for udviklingen kunne der nu handles med støtte fra en større kreds af embedsmænd. I 1877 var man nået til at udarbejde et forslag, der gjorde skolen tvesproget, således at der i visse fag undervistes på tysk, i andre på dansk. Scheel-Plessen gik bestemt imod. Han gik ind for, at der i underklasserne kun skulle være dansk sprog, og imod, at tyskundervisningen udvidedes. Det ville svække modersmålsundervisningen, »hvilket dog er det væsentligste middel til erhvervelse af dannelsen«. Han gik imod, at provinsregeringen kunne indføre ren tysk undervisning uden om forældrekredeens ønske. Skulle dette være ønskeligt, hvor særlige forhold gjorde sig gældende, skulle det være overpræsidenten eller ministeren, der afgjorde dette. Men

han fik kun ringe følge. Han var ved at blive en ensom mand. »Men han besad endnu den uafhængige, upartiske aristokrats mod til at være upopulær«.

Kultusministeren — den fra kulturkampen kendte minister Falk — fulgte kun på eet punkt Scheel-Plessen, nemlig i spørgsmålet om indførelse af ren tysk undervisning, hvor afgørelsen blev lagt i overpræsidentens hånd.

Det stod nu klart, hvor udviklingen ville bære hen. Vejen beredtes, da Scheel-Plessen i 1879 trak sig tilbage og afløstes af Steinmann, der oprindeligt havde samme indstilling overfor problemerne som sin forgænger, men ikke var nær så stærk en personlighed, så han med årene mere og mere lod sig påvirke af den nationalistiske bevægelse og af ønsket om ensartethed i administrationen.

Noget af det, der bringer mest nyt i Hausers bog, er udredningen af, hvad der gik forud for skoleanordningen af 1888, der gjorde skolen rent tysk undtagen i 6 religionstimer i underskolen og 4 i de senere klasser. Væsentligt på grundlag af biskop Kaftans erindringer har man hidtil regnet med, at forordningen er et produkt af en blodløs og stiv preussisk bureaukratisme. Men sagen synes at ligge noget anderledes. Der er arbejdet med problemet gennem år, og regeringen i Slesvig, hvor Kaftan selv sad som skoleråd fra 1880—1885, samt de lokale embedsmænd har været aktivt med i forberedelsen.

Hauser mener, at anledningen til det nye fremstød ikke alene var at søge i de voksende germaniseringsønsker, men også i den stærkere aktivitet, der udfoldedes fra dansk side efter § 5's ophævelse, og som også gav sig udslag i, at den ene danske landdagsmand, Hans Lassen, aflagde landdagseden og mødte i landdagen, hvor han i 1883 indbragte et andragende om ophævelsen af skoleordningen af 1871. En adresse fra Nordslesvig med 8500 underskrifter understøttede hans aktion. Denne danske udfordring fik ministeriet til at lade landråderne indberette om stillingen med det resultat, at landråderne fra de to mest udprægede danske amter, Haderslev og Sønderborg, foreslog skolens fuldstændige germanisering, mens deres kolleger i Åbenrå og Tønder frarådede nye tvangsforholdsregler med den begrundelse, at fortyskningen skred ganske jævnt fremad.

Kaftan, der var en nordslesvigsk præstesøn, og som selv havde været præst nogle år i Nordslesvig, inden han i 1880 blev kaldet til en central plads i landsdelens skoleadministration, havde før landråderne afgav deres votum, selv udtalt sig om sagen i en længere skrivelse, som Hauser aftrykker. I betragtning af Kaftans senere kritik af forordningen af 1888 er den ikke uden interesse. Han vender sig først mod den danske påstand om, at skolen er

blevet forringet ved tvesprogetheden, og dernæst går han ind for, at tysk bliver undervisningssprog i samtlige nordslesvigske skoler med undtagelse af religionsundervisningen og nogle danske sprog-timer. Da han ser landrådernes udtalelser, slutter han sig nærmest til de yderligtgående. Han er enig i, at der skal gennemføres en ændring, der på een gang og for alle tider grundigt og varigt gennemfører fortyksningen med den nævnte indskrænkning. Den ophidselse, reformen ville fremkalde hos den danske befolkning, ville snart lægge sig. En kommission af sagkyndige, hvor Kaftan repræsenterede regeringen i Slesvig, men som ellers mest bestod af kredsskoleinspektører, skulle undersøge, hvor mange timer dansk der ville være fornøden til at gøre eleverne i stand til at læse en på dansk skreven jævn bog og til at udtrykke sig skriftligt på sproget. Man var enig om, at 2 timers undervisning i dansk om ugen var tilstrækkelig ved siden af den danske religionsundervisning.

På grundlag af kommissionens udtalelse affattede regeringen — d. v. s. Kaftan — en indstilling til overpræsidenten, hvor det åbent siges, at målet må være et kraftigt og virkningsfuldt fremme af tysk sprogkundskab og tysk sindelag. Derfor måtte den overgangsordning, som den tvesprogede skole betød, vige for en skole, der var rent tysk bortset fra de to sprogtimer og religionsundervisningen. Om befolkningens ønsker spurgtes der ikke mere. Mens Scheel-Plessen endnu havde hævdet modersmålets nødvendighed for den almene dannelses skyld, var der nu ikke mere tale om dannelse som skolens mål, men om skolen som et middel i den nationale omskoling. Overpræsident Steinmann lod sig foreløbig ikke overbevise, men et par år efter i 1886, da udviklingen i de polske områder havde givet anledning til en strammere skolepolitik der med Bismarcks billigelse og til, at pressen anbefalede en fastere politik i Nordslesvig, svingede han og anbefalede nu den ordning, som Kaftan først og derefter kommissionen havde foreslået. Men dette var ikke mere i overensstemmelse med Berlin, hvor man denne gang under indflydelse af udviklingen i øst var radikalere end de lokale embedsmænd. Der skulle ikke gives nogen direkte undervisning i noget fremmed sprog — selv om religionsundervisningen skulle være dansk.

Denne linje blev fulgt ved udformningen af den endelige forordning. Der blev ikke tale om nogen undervisning i dansk. En lille indrømmelse m. h. t. problemets eksistens var det, at religionstimerne tal forøgedes fra 4 til 6 i underklassen, således at der blev 6 timer på dansk, i de ældre klasser blev der 4 danske og 2 tyske. Så kunne der formentlig blive tid til lidt sprogligt med de små, og hos de større kunne de to timer på tysk bidrage til formidling på religionens område mellem dansk og tysk.

Kaftan, der i 1886, var trådt tilbage som skoleråd for at blive præst i Tønder, og som i 1886 var bleven biskop i Slesvig, havde ikke været med ved udformningen af forordningen, og han følte det som en grov forbigåelse. Han har i skarpe ord fordømt forordningen, fordi den strøg al undervisning i dansk: det svækkede religionsundervisningen ikke at have en sådan sprogundervisning at støtte sig til, det var næsten grusomt at ordne det sådan, at et barn, der forlader hjemmet, ikke er i stand til at skrive et brev hjem, som dets moder kan læse uden fremmed hjælp. Det var politisk en dumhed. Efter Kaftans opfattelse var danskerne ved at affinde sig med forholdene — nu krænkedes deres retsfølelse, og den danske bevægelse fik ny kraft. Han kunne til kultusministeren sige, at vi må være glade, hvis vi i løbet af 20 år kan overvinde de uheldige følger af denne ordning. I sine erindringer erkender han, at Nordslesvig i 1914 var mere dansk end nogensinde, og siger, at det ikke var helt ved siden af, når han engang har sagt, at ophavsmanden til denne skoleforordning skulle have en mindesten på Skamling.

Hauser gør med rette opmærksom på, at Kaftan selv var gået ind for den forandring, der dog var den afgørende, nemlig overgangen til tysk undervisningssprog og det var det egentlige syndefald. De to danske sprogtimer kunne her ikke være det afgørende — virkningerne på den danske befolkning var sikkert bleven væsentlig de samme, selv om de var kommen med. Men det blev om disse to timer striden i de kommende år kom til at stå, idet de nordslesvigske præster i ret stort tal sluttede op bag Kaftan. Der blev gennem en årrække gennem denne spænding mellem kirke og stat tale om en kulturkamp i det små, siger Hauser.

Staten var nu helt gennemtrængt af germaniseringstendenserne, og bag skolens fortykning lå udtalt eller ikke udtalt det ønske også at fortyske kirken — de tyske religionstimer kunne forberede tysk konfirmationsundervisning, og derfra kunne man så nå til tysk gudstjeneste. Når gejstligheden nu med støtte af den danske befolkning gik ind for de danske sprogtimer, opfattedes det som en tilslutning til den danske agitation — ikke mindst når også kravet om fjernelsen af de tyske religionstimer kom til.

For den yderligtgående tyskhed var den danske religionsundervisning en torn i øjet, og man fandt vej til at undergrave den, idet der fra midt i 90'erne åbnedes adgang for tyske forældre til at få givet deres børn tysk religionsundervisning. Oprindeligt var der vist kun tale om børn fra tysktalende hjem, det blev hurtigt til børn fra tysksindede hjem og til sidst til børn fra alle hjem, der ønskede det. Allerede 1900 var man nået så vidt, at der i 1/3 af alle nordslesvigske skoler gaves tysk religionsundervisning ved siden af den danske, og i 1911 fik 10.824 børn af godt 20.000 tysk religionsundervisning. — Det er 53 %.

Man har i danske fremstillinger af denne periode ikke været tilstrækkelig opmærksom på denne udvikling, og man forbløffes over tallene. Ved rolig eftertanke er de måske ikke så overraskende endda. Ved rigsdagsvalget 1912 afgaves der i det nuværende Nordslesvig kun ca. 58 % af stemmerne på de danske kandidater, mens tyskerne samlede 34 og et nærmest tysk-orienteret socialdemokrati 8 %. Man kunne vel hente 40 % af de 53 % fra disse to grupper. Dertil kom så børn fra hjem, der holdt sig udenfor den nationale kamp og ikke stemte, og som var tilbøjelige til at bøje sig for øvrighedens ønsker. Mange helt eller delvis afhængige småfolk kunne stemme dansk ved valgene, der var hemmelige, men hvad de ønskede for deres børn, var ikke skjult, og de ville have svært ved at hævde sig mod tryk. Hauser nævner yderligere, at børnene flere steder for at undgå to undervisningssprog selv ønskede den tyske undervisning, og hvor hjemmene ikke var altfor rodfæstede i det danske, fik de deres vilje.

Danskheden voksede i disse år i indre styrke, men tyskheden fik en ydre fremgang, der ikke var ufarlig. Det er forståeligt, at man i 1920 kunne møde to helt forskellige opfattelser af forholdene: Vi danske har aldrig stået stærkere end nu — og modsat: Genforeningen kom i den 11. time.

Det vil forhåbentligt af det foregående fremgå, hvor meget nyt prof. Hausers bog giver, og der er grund til med forventning at imødesee den samlede fremstilling af hele perioden, som inden så længe vil se lyset.

Hans Lund.

Hans Lunds anmeldelse er oprindeligt givet som anmeldelse i Danmarks radio.

Bognyt

**Meddelelser om rigsarkivet og landsarkiverne for årene 1956-60.
Udgivet af rigsarkivet 1961, 215 s.**

For de historikere, der vil følge med i, hvad der sker inden for arkivvæsenet, er disse meddelelser såre nyttige. Der gives oplysninger om foretagne ordnings- og registreringsarbejder i det forløbne 5-år, ligesom der i et tillæg gives summariske fortegnelser over afleveringer fra centraladministrationen til rigsarkivet og af privatarkiver til samtlige 5 arkiver. Det er igen interessant at bemærke, at fortegnelsen over afleveringer fra private til det sønderjyske landsarkiv fylder omtrent lige så meget som fortegnelserne over afleveringerne til de tre øvrige landsarkiver tilsammen. De vigtigste af afleveringerne til landsarkivet i Åbenrå er tidligere nævnt her i årbøgerne under »Noter og Nyt«.

P. K. I.

**M. B. Ottsen: Hostrup - Dansk. I. Lydlære.
Udg. af Ella Jensen. 62 sider. København 1961.**

I rækken af Universitets-Jubilæets Danske Samfunds Skrifter har mag. art. Ella Jensen udgivet afdøde lærer M. B. Ottsens lydlære over dialekter i Hostrup sogn, Slogs herred. I Udvalg for Folkemåls manuskriptsamling opbevarer man herudover Ottsens store ordbogsarbejde omfattende 30 kollegiehæfter, som man håber at kunne udgive senere.

Mathias Bendix Ottsen er født i Hostrup sogn, hvor også begge hans forældre var født og levede deres liv, så man forstår, at denne optegner har haft det nødvendige kendskab til den dialekt, han har beskrevet. Han fik sin læreruddannelse i Tønder og virkede derefter på Haderslevengen, indtil han efter sin afsked med skolen flyttede til Haderslev, hvor hans dialektoptegnelser er blevet til.

Det er forståeligt, at det har kostet slid og hovedbrud med den nødtorfeligste vejledning — nogle tilsendte tryksager fra Udvalg for Folkemål — i en fremrykket alder at præstere et så omfattende arbejde. I et brev til dr. Poul Andersen gør han rede for sine planer og problemer, og det fremgår da også heraf, at navnlig lydskriften har voldt vanskeligheder. »Da jeg læste Marius Kristensens Vejledning var det ved at svimle for mig«, skriver han. »Nej, gamle Mand, giv hellere op, det går over din Forstand«.

Men heldigvis lod Ottsen sig ikke afskrække af vanskelighederne, men gav sig i kast med problemerne med en beundringsværdig energi.

Udgiveren kan nu karakterisere hans arbejde »som intet mindre end en Bedrift. Den Evne for Systematik, lærer Ottens lægger for Dagen ved Udarbejdelsen af en Lydskrift, der passer for hans Dialekt, er ikke enhver given, og den Konsekvens, hvormed han siden gennemfører denne Lydskrift på sit Materiale, er beundringsværdig«.

Arbejdet er da også udgivet i Ottens lydskrift, selv om den på visse punkter afviger fra den almindeligt anvendte. Det er karakteristisk, at tre fænomener har voldt ham særlige vanskeligheder, nemlig betegnelsen for palataliserede n- og l-lyd, for det såkaldte klusilspring og for stød. Ved de to første træk adskiller dialekten sig fra købstadsdialekten i Tønder; groft lydskrevet hedder det i Tønder: van (vand), hol op (hold op) overfor Hostrups: vanj og holj op; Tønder: is og hus overfor Hostrups: idjes og hugges. Her går Hostrup med det øvrige Vestslesvig som i øvrigt i de fleste træk. Men med hensyn til accent- og kvantitetsforhold danner Hostrup, som Ella Jensen påviser det, et interessant overgangsområde mellem øst- og vestsønderjysk.

Udgiverens drøftelser af visse mærkværdigheder i Ottens anvendelse af stødtegn, f. eks. i forbindelse med klusilspring og på ustemt konsonant i ord som Ax'er (Ager) og Bøx'er (Bøger) ville jeg anse for overforsigtige og simpelthen ud fra mit kendskab til omegnsdialekten bestemme som udslag af Ottens usikkerhed på dette punkt.

Ella Jensen har i sin indledning anlagt et strukturelt synspunkt på dialekten; men det sker: »ikke for at forklejne Ottens Arbejde — men for at gøre dette værdifulde Materiale sammenligneligt med Optegnelser fra andre Dialekter«.

P. J.

A. Iversen: Bennicksgård i Rinkenæs. Sønderjylland 800—1800.

Slægten Bennick, hvis mandslinie gennem århundreder har siddet på Bennicksgård ved Rinkenæs, og hvis medlemmer er nået frem til betydningsfulde positioner både i Sønderjylland og i kongeriget, har fået sin historie anskueliggjort gennem et historisk skuespil, som forfatteren selv kalder sin slægtshistorie. Forfatteren er overingeniør A. Iversen, Charlottenlund, der på mødrene side nedstammer fra en Bennick. I sit 150 sider store værk lader han tæppet gå op for en serie dramatiske fortællinger, hvor man møder slægtens medlemmer i tiden fra 1397 til 1889. Overingeniør Iversen skildrer levende og med megen fantasi personerne, og selv om man ikke altid er enig med ham, som f. ex. når han tillægger sine personer nationalpolitiske synspunkter, der først hører en senere tid til, må man indrømme, at hvis man inden læsningen har lagt sig forfatterens indledende ord på sinde om at følge ham uden pedantiske tanker og læser bogen som en slags historisk roman, er læsningen både medrivende og inciterende.

I slægtens historie er flere dunkle og omdiskuterede problemer, af hvilke især traditionen om det tabte adelskab har givet anledning til

debat. Teorien om adelskabet støttes bl. a. af omtalen af en »her Benicke« i dronning Christines hofholdningsregnskab fra nov. 1523, men det vil føre for vidt her at debattere sagen. Nok er at anføre, at forfatteren lader Erik af Pommerns udsendinge overbringe Hans Bennick et adelsbrev ved dennes bryllup i 1425, idet den tidligere teori om et adelskab fra 1488 ikke har kunnet holde stik.

Meget værdifuldt er det, at forfatteren ind mellem de fortællende afsnit har anbragt klare og overskuelige uddrag af Sønderjyllands historie, som giver baggrund og forudsætninger for slægtens medlemmers optræden. Ved en slægt som denne, der har spillet en fremtrædende rolle, er det berettiget at lade landsdelens historie danne baggrund. Ved beskrivelser af slægter, hvis virke ikke er gået ud over den snævrere hjemstavn, tror jeg, at man med held kunne bringe tilsvarende afsnit om de skiftende tiders økonomiske og sociale vilkår og om sognets forhold og betydende mænd. Det ville jo kræve en del arbejde extra af den, der skriver en slægtshistorie, men bogen ville vinde mindst tilsvarende derved, at personerne såes i deres miljø. På dette punkt kan og bør bogen om Bennickslægten danne skole.

Forfatteren har sendt eksemplarer af sin bog — samt tilføjelser efter Niels Black Hansens »Gamle papirer fra Rinkenæs« — til større biblioteker og landsarkivet i Åbenrå, så bogen, der ikke fåes i boghandelen, er tilgængelig for enhver.

H. W.

Boy Jessen: Living under three flags, New York 1959, 212 s.

Boy Jessen har sendt os et anmeldereksemplar af sin bog med en hjertelig hilsen til Historisk samfund for Sønderjylland. Hilsenen slutter med ordene: »Hjemlandet Slesvig er meget i mine tanker«. Dette fremgår klart af bogen, som i meget er blevet en kærlighedserklæring til Sønderjylland.

Boy Jessen er født 1891 i et dansksindet og dansktalende hjem i Boversted i Ladelund sogn, altså syd for Skelbæk. Han mindes sin herlige drengetid her og dvæler især ved den gammeldags, festlige høbjergning og det smukke korthornskvæg, som andre og mere givtige racer nu næsten har fortrængt. Som i andre sønderjydere erindringsbøger får soldatertiden og krigsdeltagelsen en udførlig omtale. Allerede 1916 gik Jessen dog »over åen« i sin flotte garderuniform, og han begyndte nu at uddanne sig til landbrugskandidat. Han afbrød imidlertid studierne for at kunne være med i forberedelserne til afstemningen hjemme i Sønderjylland. Her kom han til at indtage en ret fremtrædende plads som medlem af Vælgerforeningens Flensborg-gruppe og var med i agitationen i Mellemslesvig. Han beretter om valgstederne der, om tyske overgreb, især fra præsters og læreres side og om den store skuffelse, det var for ham, at de mellemslesvigske sogne og Flensborg ikke kunne genforenes med moderlandet.

Men Sønderjylland havde fanget ham helt igen, han vendte ikke, som det vel oprindeligt havde været meningen, tilbage til landbohøjskolen; han købte gård i Frøslev og stiftede hjem her. Trods hårdt arbejde og slid fra tidlig morgen til sen aften lykkedes det ham ikke at klare efterkrigstidens landbrugskrise. Han måtte 1926 afstå gården med tab, da et prioritetslån blev opsagt. I disse Frøslev-år var han med i meget politisk og nationalt arbejde og trods det personlige nederlag, det var for ham, at han måtte afhænde gården, står disse år for ham som hans lykkeligste. Han faldt sjælden godt til i det lille landsbysamfund og vandt sig venner for livet her.

Efter denne skuffelse følte han, at han ikke kunne tage en ny opgave op i sit hjemland og med tungt hjerte udvandrede han da til Nebraska, fast besluttet på at skabe en ny fremtid for sig og sin familie der. Men havde arbejdet været hårdt i Frøslev, blev det ikke mindre i USA. Det var heller ikke gode tider for landbruget i Amerika, og først efter 8 vanskelige år kunne han købe en forfalden farm i nærheden af Lexington. Store og bekostelige jordforbedringsarbejder gennemførtes, og han skabte efterhånden en mønsterbedrift, især slog han sig på kalve- og studefedning.

Det er sjældent, man ser en så udførlig og ædruelig beretning om udvandrerens kår som Boy Jessens. Han bekender sig som loyal statsborger i sit nye hjemland, men han kan ikke glemme sit fædreland og den landsdel, hvor hans vugge stod, omend skuffelserne her var store. Vel nok derfor bliver beretningerne om de besøg, han på sine gamle dage har aflagt herhjemme, lidt for omfattende.

P. K. I.

Dansk folkesang gennem 150 år, af Karl Clausen. (Fremad 1958).

I serien af Statsradiofoniens grundbøger har lektor Karl Clausen forfattet et bind om dansk folkesang gennem 150 år. Bogen er skrevet som grundbog til en radioserie, men ikke som kommentar til de enkelte udsendelser. Den er tænkt som en vejledning for sang- og musikinteresserede, der søger oplysning om folkesangens skiftende kår i Danmark. Sådanne oplysninger finder man også i rigt mål i den — og blandt disse indtager skildringen af den sønderjyske sang en væsentlig plads. Bogen spænder over perioden fra ca. 1780 til det 20. århs. første halvdel med følgende hovedopdeling: oplysningstiden, almue og akademier 1820—40, romantik og folkelighed i 1840'erne, »Den levende folkesang«, revision og fornyelse og sluttelig forskellige tværsnit, hvoraf skal nævnes et kapitel om Sønderjylland.

Radioserien afsluttedes med 8 udsendelser om sangen i Sønderjylland, hvortil lektor Clausen foruden stof fra trykte og håndskrevne kilder anvendte båndoptagelser, han selv sammen med kommunelærer Asly Nielsen havde optaget på lange rejser nord og syd for grænsen. Efterhånden som lektor Clausen arbejdede med stoffet, dukkede nye problemer op såsom folkesangens stabilitet i områder med sprogskifte,

forskellen mellem sangen om og sangen i Sønderjylland og mange andre. Stofindsamlingen fortsættes forøvrigt stadig, og måske har man lov til efter den foreliggende indførelse i dansk folkesang engang ad åre at håbe på et specielt værk om den folkelige sang i Sønderjylland af samme forfatter.

H. W.

**Chr. Petersen: Haderslev Amts Landboforening gennem 100 år.
Haderslev 1961, 135 sider, ill.**

Haderslev Amts Landboforening har i anledning af 100-året for stiftelsen den 14. oktober 1961 ladet redaktionssekretær Christian Petersen udarbejde foreningens historie. Allerede ved 50 års jubilæet i 1911 udsendte foreningen et jubilæumsskrift forfattet af redaktør Anders Lebeck og atter ved 75 års jubilæet i 1936 skrevet af foreningens daværende konsulent Frederik Nielsen.

Christian Petersen bygger sit arbejde på forgængerne, men har dog også inddraget andre kilder, nemlig foreningens protokoller samt avisreferater og forskellige andre trykte.

Forfatteren skildrer i indledningen baggrunden for landboforeningens oprettelse, og vi får her at vide, at der omkring 1850 allerede eksisterede 20 sådanne foreninger i Danmark, men at kun én — Den nordslaviske Landboforening med hovedsæde i Rødding — hørte hjemme i Sønderjylland. Denne vor landsdels ældste landboforenings historie er skildret i 100-året for stiftelsen i 1946 i et større værk, og da også andre af vore landboforeninger gennem de senere år har udsendt jubilæumsskrifter, foreligger der nu en ret betydelig litteratur om sønderjyske landboforhold gennem de sidste 100 år.

Christian Petersens bog bringer ikke væsentligt nyt stof frem, men hans journalistiske fortælleevne gør bogen let læselig, og man får et godt indtryk af de vanskelige forhold, hvorunder foreningen arbejdede i de første 60 år. I 1900 blev foreningen stemplet som politisk, og bestyrelsen fandt sig derfor tvunget til at opfordre medlemmerne til at udmelde sig, hvilket havde til følge, at medlemstallet faldt fra 650 i 1898 til 166 i sommeren 1901. Først i 1903 lykkedes det atter at komme på talefod med landråden, så der atter kunne arrangeres dyrskuer og efterhånden også arbejdes på andre områder. De første 10 år efter genforeningen bragte også mange vanskeligheder, men nu var det af økonomisk art, men arbejdet blev dog hurtigt udbygget, og foreningen står i dag som en betydelig faktor inden for grænselandets landbrugsfaglige virke.

Forfatteren har fået bistand i arbejdet af foreningens sekretær, Erik Boesen, der har udarbejdet afsnittene om regnskabsføring og domæner, medens konsulent P. R. Madsen har bidraget til oplysningerne om planteavl- og konsulentarbejdet efter 1920.

Bogen, der desværre som så mange lignende skrifter savner et navne-

register, er ret rigt illustreret, men alle billederne er ikke lige gode. Forfatteren har ikke i alle tilfælde kunnet fremskaffe nye fotografier, hvorfor der er anvendt klicheer fra de ældre jubilæumsskrifter.

O. C.

K. M. Hermansen: Børnenes Helsehjem ved Sdr. Vilstrup Strand. 40 års virke for sønderjyske børn. Haderslev 1961, 38 sider ill.

Børnenes Helsehjem kunne i 1960 fejre 40 året for sin oprettelse, og i det af lærer K. M. Hermansen i den anledning udarbejdede jubilæumsskrift fremdrages påny mindet om de mennesker, som efter den første verdenskrig ved hjælp fra Den sønderjyske Fond fik startet det hjem, hvor mange tusinde sønderjyske børn har fundet sundhed og helse. Her virkede Maren Sørensen i 27 år om sommeren, medens hun om vinteren havde sin gerning i Valsbøl i Sydslesvig, hvor hun øvede en betydelig kulturel og kirkelig indsats.

Ved oprettelsen var Marie Skau Petersen fra Sommersted sammen med sin ægtefælle, sognefoged Jørgen Petersen, den drivende kraft, medens fru Else Fink Nielsen, Haderslev, gennem en lang årrække var hjemmets kasserer og sekretær.

Hjemmet har i de sidste år gennemgået en betydelig modernisering, selv om der endnu er meget at ændre. Det står i dag som et af børneforsorgen anerkendt plejehjem, der opfylder de krav, som et moderne samfund må stille til et hjem, der tager børn i pleje; men da hjemmet stadig modtager sydslesvigske børn i stort tal, røgter det fremdeles en særlig opgave.

O. C.

Ole Bech: Grønselandet — Nord og syd. Sirius 1961. 161 sider, ill.

Journalist Ole Bech har i den lille bog i en letlæselig og underholdende form på god måde gjort rede for de rejsemuligheder, Sønderjylland rummer fra Kongeå til Ejder. Overalt knytter han vel fortalt de enkelte lokaliteters historiske stof ind i fremstillingen, og det er lykkedes ham at undgå egentlige fejl i fremstillingen. Man kan jo så altid diskutere, hvad der bør medtages. Også gode historier berettes af og til. Det er en bog, som mange, der bor i Sønderjylland, vil læse med glæde. Vore børn og unge kan have gavn af den, og den kan stå på vore reoler som en introduktion i natur og historie for de gæster, vi vil føre ud i det sønderjyske landskab. H. V. Clausens rejsehåndbog afløser den ikke og prætenderer det ikke heller, men den er værdifuldere end andre, der har set dagens lys, og også for lejrskoler vil den være anvendelig. Bogen er smukt illustreret med Bechs egne fotografier og tegninger af Ingeborg Strange og Erik Herman.

I listen over kilder og litteraturhenvisninger savner man hjemstavnsbogen for Haderslev by og amt »Fra Gelsbro til Lillebælt«.

K. F.

Wolfgang Prange: Siedlungsgeschichte des Landes Lauenburg im Mittelalter. (Quellen und Forschungen bd. 41).

Det er en lang og værdifuld række af videnskabelige værker, som i de senere år er udkommet i den skriferække, Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins, som udgives af det slesvig-holstenske historiske selskab. Det sidste bind, nr. 41 i rækken, indeholder en omfattende studie over *Siedlungsgeschichte des Landes Lauenburg im Mittelalter*, skrevet af den unge arkivmand Wolfgang Prange. Lauenburgs historie har jo ingen direkte interesse for sønderjysk og dansk historie, det var kun i et kort åremål og ved tidernes ugunst, at landet blev en del af det danske monarki. Men når man beskæftiger sig med historie, er det nu engang af værdi at kigge lidt ud ad sine egne vinduer, at lære om forholdene i de lande, der ligger i nærheden af vort eget. Udviklingen i Danmark og i Sønderjylland er ikke noget enestående i verdenshistorien, på mange områder har den fulgt de samme linier som f. eks. i det øvrige Skandinavien eller i Nordtyskland. Wolfgang Prange behandler indgående spørgsmålet om den tyske og slaviske bebyggelse i Lauenborg, vor historie er nu engang så nær knyttet til det slaviske — eller vendiske — problem, at enhver undersøgelse heraf har interesse for os. Kirkernes opståen og den kirkelige organisations tilblivelse og udformning er ligeledes skildret udførligt, og redegørelsen giver en god mulighed for at sammenligne med forholdene i den ældste kristelige tid i Danmark. Den udførlige behandling af landbrugsforholdene vil være af værdi for enhver, der beskæftiger sig med middelalderligt landbrug. Ødegårdsproblemet (die Wüstung), der hang sammen med den store landbrugskrise i tiden ca. 1350—1450, var aktuelt i Danmark såvelsom i Lauenborg og i mange andre europæiske lande. Landsbyernes organisationsform og markens inddeling er heller ikke noget særligt dansk spørgsmål. Man vil ikke kunne forstå vore ældre landbrugsforhold uden at kende den agrarhistoriske forskning i de andre germansktalende lande. Wolfgang Pranges undersøgelse vil have interesse for enhver, der beskæftiger sig med sådanne problemer nord eller syd for Kongeåen.

J. Hv.

Henning Landgraf: Bevölkerung und Wirtschaft Kiels im 15. Jahrhundert. 1959.

I denne tid havde byen Kiel måske lidt over 3000 indbyggere og havde som handelsby kun ren lokal betydning. Dens handel blev ikke bedre af, at den holstenske adel selv var ivrige købmænd, men uden om byen, På den anden side fik adelen større betydning for byen end for andre steder, fordi den havde sine gårde der og ved adelens pengemarked Kieler Umschlag, som også i høj grad blev søgt af deres danske standsfæller. I den sammenhæng kan nævnes, at domprovsten i Slesvig Enwald Sovenbroder, hvis navn findes på talrige skriftstykker om penge-

handel, hørte til i byen. Bogens hovedøjemed er byens sociale og økonomiske struktur, og resultatet kan vel i nogen grad overføres på andre af tidens byer, så meget mere som der er talrige oplysninger om f. eks. Slesvig.

P. K.

Noter og nyt

Landsarkivar Frode Gribsvad.

12. jan. 1890 — 16. jan. 1961.

Den 16. januar 1961 døde landsarkivar Frode Gribsvad, kort tid efter at han på grund af alder havde taget sin afsked som leder af det sønderjyske landsarkiv i Åbenrå, hvor han i over 35 år havde sit virke.

Han var født i Højby sogn på Sjælland, hvor hans fader var friskolelærer og sparekassebestyrer. Til sin død bevarede Frode Gribsvad visse sprogejendommeligheder, som uden tvivl måtte føres tilbage til barndommen og ungdommen ude i den sjællandske landbygd. Han blev student allerede i 1909, men da faderen døde i 1915, overtog sønnen i fire år bestyrelsen af sparekassen i sit hjemsovn. Først 1922 kunne han afslutte sin magisterkonferens i historie. Allerede et par år før var han dog blevet underarkivar ved det sjællandske landsarkiv.

Efter genforeningen stod det klart, at der måtte tages fat på at sikre det værdifulde arkivstof, der fandtes ved de nordslesvigske embeder.

Det var kun en mindre del heraf, der var blevet indsendt til Det preussiske statsarkiv i Slesvig. En undersøgelse, foretaget af arkivar Hans Knudsen, havde vist, at det historiske kildestof rundt om hos præster og andre embedsmænd var af meget stor værdi, og i 1923 oprettedes det midlertidige arkivdepot i Åbenrå, og det blev Frode Gribsvad, som blev udpeget til at foretage indsamlingen af arkivmaterialet og at opbygge et statsarkiv for Sønderjylland. Han blev hurtigt grebet af opgaven, og som så mange andre af de embedsmænd, der i disse år kom til Sønderjylland nordfra, blev grænselandet hans skæbne. Ikke blot blev han bundet af tilværelsen her, drømte vist aldrig om at forlade landet, men sønderjysk historie blev hans store interesse; det var naturligt, at han — fra 1929 — blev medlem af Historisk samfunds styrelse, og at han blev medredaktør af Sønderjyske årbøger. Sit store kendskab til den historiske litteratur om Slesvig gjorde han her andre delagtig i gennem forskellige værdifulde oversigter over den nyere historieskrivning.

Desværre blev det aldrig nogen omfattende produktion, der kom fra hans pen, det hang vel dels sammen med, at hans tjenstlige arbejde lagde så stærkt beslag på hans evner og kræfter, den nazistiske ariergalskab blev en hård belastning for arkivet, dels vel også med, at han nok ikke var den fødte skribent. Hans fremstilling var altid klar og præcis, men man havde dog en fornemmelse af, at han kunne have svært ved at gøre sig fri af den daglige embedsdags mere formelle skriveform. Foruden oversigterne i Sønderjyske årbøger har han skrevet gode og solide artikler om Åbenrå og Sønderborg, Gråsten, Augustenborg og Nordborg i Traps Danmark. Hans betydeligste selvstændige arbejde som forsker er afhandlingen om Åbenrå 1864—1871, der er publiceret i Festskrift til H. P. Hanssen. Den bygger på indgående studier og vil altid danne et solidt grundlag for enhver beskæftigelse med Åbenrå historie i disse år. Da den nye bog om denne by skulle planlægges, var det en selvfølge, at man bad ham om at behandle tiden under fremmedherredømmet, ingen havde bedre forudsætninger herfor end han. Det er trist, at hans otium skulle blive så kort, at han ikke fik denne opgave løst.

Der var i 1920'erne en del diskussion om, hvor det kommende landsarkiv for Sønderjylland skulle ligge, og hvilket område det skulle omfatte. Den ordning, der blev truffet ved oprettelsen af landsarkivet i 1933, var uden tvivl den rigtige. Det var en selvfølge, at det blev arkivdepotets dygtige leder, som blev den første sønderjyske landsarkivar. Han havde i det foregående tiår udført et meget stort og dygtigt arbejde med at få indsamlet det omfattende materiale, der lå ved embederne, iøvrigt også en del arkivstof af mere privat karakter, og med stor flid havde han fået en betydelig del heraf bragt i orden og registreret, så det kunne benyttes af forskningen. Uden hans grundlæggende arbejde ville det have været umuligt i 1944 at udgive den trykte oversigt »Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele«, som han udarbejdede sammen med arkivar Johan Hvidtfeldt.

Frode Gribsvad var politisk radikal, og med stor iver, nu og da også med en ikke ringe ilterhed, forfægtede han sine politiske synspunkter. Som arkivmand var han derimod konservativ, i København var han opvokset i den Secher'ske skole, og dens principper var hele grundlaget for hans virke. Han havde alle de dyder, som kendetegnede arkivmænd af den ældre skole, han var nøjagtig og præcis i sin registrering og i hele sit virke, og han havde en dyb kærlighed til sit arbejde. Som sønderjysk historieskriver kom han vel ikke til at yde den store indsats, men gennem sin mangeårige virksomhed som arkivmand blev det muligt for ham at skabe et godt og solidt grundlag for alt arbejde med nordslesvigsk historie. Som så mange arkivfolk blev han mere en temeltjener i historiens tjeneste end en aktiv arbejder i dens vingård.

Frode Gribsvad kunne ikke blot være ilter, nu og da kunne han også virke lidt brysk, når man ikke kendte ham. Men man skulle ikke have arbejdet længe sammen med ham, før man blev klar over, at dette intet betød, at der i ham var en forståelse af mennesker, en medfølelse med dem, en naturlig hjælpsomhed, som var langt ud over det sædvanlige. Frode Gribsvad var et værdifuldt menneske, og jeg tror, at alle vi, der har arbejdet under ham, har lært og forstået dette, og vil mindes ham med glæde både som arkivmand og som menneske.

Johan Hvidtfeldt.

Museumsdirektør, dr. Frits Fuglsang.

15. febr. 1897 — 16. maj 1961.

Da Frits Fuglsang i 1927 i en alder af kun 30 år blev leder af Flensborg museum, kunne det synes at være lidt af et vovestykke både for museet og for ham selv. For dette museum var allerede stort og havde i mange år været centrum for et alsidigt kulturarbejde. Flensborg museum var fra starten ikke blot en antikvitetssamling, men grundlæggeren, snedker Heinrich Sauer mann, der ville gøre et arbejde for at hæve sit håndværk til det niveau, som han syntes, de gamle møbler og billedskærerarbejder var udtryk for, havde anlagt en privat samling som illustrationsmateriale for sine elever. Det var et rigtigt udtryk for Sauermanns idé, når museet og kunstindustriskolen fik til huse i samme bygning og blev stillet under samme ledelse.

Selv om rammerne senere var udvidet og nye arbejdsområder taget med, var Flensborg museum stadig præget af at ville være et redskab i et aktuelt kulturarbejde.

Frits Fuglsang, der var udgået fra en anset Haderslevfamilie, havde studeret i München og Freiburg, blev så knyttet til Thaulow-museet i Kiel, for et årstid efter at få den stilling i Flensborg, som skulle blive den endelige. I denne hurtige og såre enkle karriere er der noget karakteristisk for Frits Fuglsang. Han var ved sin oprindelse og ved stabile interesser knyttet til et bestemt milieu og en bestemt kultur; den som

stillingen i Flensborg netop var skabt til at skulle tjene. Derfor var Fuglsang også trods sin unge alder godt rustet til den krævende opgave.

Det, der varigst og vistnok varmest interesserede ham, var de midlalderske træskulpturer i vore kirker. Efter nogle ungdomsarbejder fortsatte han sine undersøgelser i flere store afhandlinger i tidsskriftet »Nordelbingen«, i hvis redaktion han fik sæde, og så sent som i 1953 udgjorde de hovedbestanddelen af jubilæumsudstillingen: Gotische Kunst im Herzogtum Schleswig. Sikkert har det glædet ham, som kendte disse kunstværker bedre end de fleste, at se dem samlet, og det har også glædet ham, »den uforbederlige helstatsmand« som han kaldte sig, at det var muligt at låne udstillingen sammen fra talrige kirker og museer på begge sider af grænsen.

Udstillingsvirksomheden var et vigtigt led i museets arbejde, og i årenes løb gennemførtes en lang række udstillinger af kunst- og kulturhistorisk art. De fleste havde vel sønderjyske emner, men ikke alle, og tilsammen gav de indtryk af, hvor meget museet spændte over. Mange af disse udstillinger fik et stort dansk publikum.

Denne virksomhed, hvortil også føjedes meget andet arbejde i form af rådgivning eller undervisning, var som nævnt ikke ny for Flensborg museum, men Fuglsang har videreført den med energi og interesse. Allerede i 1928 skrev han i en jubilæumsartikel om museets opgave, at den var »at delagtiggøre så vide kredse som muligt i de kulturelle værdier, som det har i varetægt« og om »offentlighedens berettigede krav

på en nyttiggørelse af samlingen og på et kulturelt oplysningsarbejde fra museets side.

Denne helt moderne opfattelse røber sikkert Frits Fuglsangs hjemstavnsinteresse, og det har vel heller ikke været uden betydning for ham, at han havde lært hos Ernst Saueremann i Kiel.

Hans historiske viden var stor. En vilje til at huske har gjort sig gældende. »Hvorfor vil du dog ulejlige din hukommelse med alt det?« sagde en slægtning til ham, da han under et besøg i Haderslev ville genkalde lange ordrette citater fra skoletiden. Denne viden, der vel var koncentreret om hjemstavn, men omfattede meget mere, har været ham til stor nytte under hans studier og i andre forhold, og den har glædet mange, som han på sin stilfærdige måde, og med stor hjælpsomhed kom i berøring med.

Med Frits Fuglsang er en af grænselandets »zweiströmige« personligheder gået bort, dansk statsborger og tysk kulturarbejder, som han var. På den måde var han et godt udtryk for hjemstavns historie, og et eksempel på, at denne dobbelthed ikke behøver at føre til uklarhed eller splittelse.

For Frits Fuglsang havde vundet sig mange venner på begge sider af grænsen.

Hans Neumann.

Landsarkivet.

Antallet af besøgende har i de senere år været jævnt stigende og nåede i 1960 op på 1709, det højeste tal siden 1938, da arierattestuvæsenet var på sit højeste. I 1961 tegner besøgstallet til at blive af nogenlunde samme højde som 1960.

Landsarkivet har også i år modtaget mange og meget værdifulde gaver fra private. Især skal nævnes kreditforeningsdirektør P. A. Calløs, landsarkivar Frode Gribsvads, landdagsmand Nis Nissens, forstander Kr. Nørgaards og gårdejer M. Refslund Poulsens efterladte papirer. Endvidere har landsarkivet bl. a. modtaget sager fra rentier Th. Kauffmann, Bovrup, lærer Chr. Maibøll, Jejsing, gårdejer Andreas Hejsel, Kassøgård (Hjordkær forsamlingshus' arkiv) og gårdejer Hans J. Hansen, Lysabildskov (forhandlingsprotokol for Danske Samfunds Sønderborg kreds 1934—54).

Fra offentlige institutioner er i årets løb modtaget Sønderborg byarkiv fra tiden 1864—1920, sager fra en række nordslesvigske landkommuner fra tiden før 1920 og Hjerpsted præstearkiv. Plads til disse afleveringer har kunnet skaffes ved kassation af ca. 30 m værdiløst arkivmateriale.

P. K. I.

Haderslev Amts Museum.

Ved hjælp af større tilskud kunne Ejsbøl gravningen i år få samme omfang som i 1960. Ca. 600 m² nåede vi at undersøge i de to år, hvilket betød mere end en fordobling af udgravningens omfang. Vi synes nu at

være nået til ende med udgravningen af det store våbenoffer, vi begyndte med i 1955. Med mere end 2100 genstande er Ejsbøl I-fundet et af de største i sin art og ligger på en stor vifteformet plads ud for det sted på søbredden, hvor undersøgelsen begyndte, og hvor oldsagerne lå tættest.

Men Ejsbøludgravningerne er ikke afsluttet, for et nyt offerfund, Ejsbøl II, har begyndt at vise sig. Efterhånden som udgravningen skred frem langs søbredden mod syd, og fundene tog af, viste sig genstande, der er godt og vel 100 år yngre end de hidtil fundne. Det er sager af samme art som de øvrige, mest sværdskedebeslag, men præget af germansk jernalders karvsnit- og dyreornamentik. Dermed er udgravningen kommet ind i en helt ny situation, og kun en fortsættelse af undersøgelsen kan måske klare de problemer, der endnu knytter sig til dette fund.

Haderslev museum har i de forløbne seks år sat en væsentlig del af sin arbejdskraft ind på Ejsbøludgravningen. Andre større opgaver har måttet sættes til side. Når vi har kunnet gøre det, så er det, fordi aftalen med Nationalmuseet går ud på, at Nationalmuseet sørger for den videnskabelige bearbejdelse af fundet, Haderslev for dets udstilling, og fordi vi dermed har mulighed for en forøgelse, som netop i museets nuværende situation kan blive af væsentlig betydning for dets udvikling. Forudsat at den nødvendige ramme skabes, vil det værelse, som rummer Ejsbøl, i lange tider blive det, som sætter sit præg på museet.

Et højdepunkt i udgravningen såvel som i museets historie var det kongelige besøg på udgravningens næstsidste dag den 11. aug. Hendes Majestæt Dronningen og Hendes Kongelige Højhed Tronfølgeren aflagde besøg ved udgravningen og fik dens hidtidige forløb og resultater og dens metoder forklaret, ligesom de med interesse betragtede en lille udstilling af fundet.

Dronning Ingrid's historiske interesse og prinsesse Margrethes arkæologiske indsigt er velkendt. Besøget var ikke fra Dronningens side lagt op i et officielt plan, men var helt igennem præget af saglig interesse og blev netop derfor for alle en stor oplevelse og en festlig afslutning på gravningen i år.

I oktober måned 1960 foretog Nationalmuseet, ved arkitekt Hertz, en undersøgelse af en kælder under den nedrevne ejendom Apotekergade 11.

Bevaret var her et rum, der indvendigt målte ca. 6x4,5 meter og var overdækket med to krydshvælvinger. Højden var nu 2,25 meter, men det nuværende gulv er ikke det oprindelige.

Bygningen kan arkæologisk dateres til 1375—1475, i hvilket tidsrum kapitelskolen havde til huse på grunden.

Fra arbejdsmand Peter Lepik, Sommersted, har museet modtaget en guldfingerring, som var samlet op ved Tovskov voldsted ved Mølby. Den har ligget i pløjebjorden over den inderste voldgrav. Den spinkle

ring, som vejer 1,75 gr, viser to hænder, som griber ind i hinanden, og menes fremstillet i begyndelsen af 1500-tallet.

Ringen er som danefæ indsendt til Nationalmuseet, som formodentlig i overensstemmelse med senere års praksis vil deponere den i Haderslev museum.

I tiden 12.—26. marts 1961 afholdtes en maleriudstilling på museet. Kunstmaler Kai E. Christiansen, Hohøj, udstillede 9 malerier og 2 lithografier, og som sædvanlig var også denne udstilling inddraget i båndoptagerens vejledning for de besøgende.

Museumsinspektør Neumann foretog fra 14. sept. — 23. okt. 1961 en studierejse på museets vegne til Italien. Rejsen omfattede et længere ophold i Rom og strakte sig sydpå til Paestum i Syditalien.

Finansministeriet har godkendt museet som berettiget til at modtage gaver med den virkning, at giverne kan fradrage disse ved opgørelsen af deres skattepligtige indkomst.

H. N.

Åbenrå Museum.

Restaureringen af museets udstillingsforhold er fortsat i det forløbne år og forventes afsluttet i 1962.

Efter en foretagen nyopstilling af søfartsafdelingens smukke samling er denne nu anbragt således, at skibsbillederne er ordnet i rederi- og værftsorden. Samtidig er de udstillede genstande blevet nummereret, og kartotek over samlingen er udarbejdet. I det kommende år vil der blive udfærdiget katalog over samlingen, indeholdende data for de enkelte skibe m. v.

De kulturhistoriske samlinger er forøget med mange smukke gaver fra forskellige mennesker i Aabenraa by og amt.

Ved indkøb har museet suppleret sin sølvtojssamling med flere værdifulde genstande, hvoraf skal fremhæves: 1 flødekande, fremstillet af åbenråsølvsmeden Fridrich Christopher Hansen, 1 hovedvandsæg i form af en leddet fisk, fremstillet af åbenråsølvsmeden Hans Petersen Halck, og 1 hovedvandsæg, fremstillet af åbenråsølvsmeden Thomas Jensen.

Den etnografiske samling har atter i år modtaget smukke gaver fra en af museets venner, vicekonsul Hans Callesen, Windhoek, Sydvest-Afrika.

Et smukt standur med spilleværk, tidligere tilhørende fhv. minister H. P. Hanssen, som museet erhvervede for nogle år siden, har man ladet restaurere, og det er nu opstillet i museets forhal.

I 1960 modtog museets kunstafdeling fra Ny Carlsbergfondet som gave: Agnete Madsens bronzeskulptur: Siddende Pige, 1957, og Holger Jensens oliemaleri: selvportræt fra 1924.

Kunstafdelingens udstillingslokaler har været stillet til rådighed for Kunstforeningen i Aabenraa for 3 kunstudstillinger, ligesom Foreningen til Håndarbejdets Fremme har benyttet lokalerne til en udstilling.

Besøgstallet er glædeligvis i stigning og har for 1960-61 udgjort ca. 2200.

F. S.

Museet på Sønderborg Slot.

For museet på Sønderborg slot har året 1960-61 været et godt år med den hidtil største entreindtægt, med adskillige gode og værdifulde nyrehvervelser og med god fremgang for arbejdet med at forberede en restaurering af slottet.

Entreindtægten nåede op på 42.116,25 kr., hvilket svarer til et besøgstal på omkring 60.000 gæster. Det stadigt øgede skolebesøg har betydet en kraftig stigning i antallet af rundvisninger. Heldigvis er »skolesæsonen« blevet udstrakt, således at lejrskolerne begynder at komme allerede i maj og vedbliver helt til slutningen af september. Herved bliver det stadig muligt at give skolerne den omvisning, som museet meget gerne vil, men i højsæsonen dog kun i det omfang, skolerne selv husker at melde sig til i forvejen. Da museet lægger stor vægt på fortsat at kunne stille skole-omvisere til rådighed i størst muligt omfang, har man de sidste par år ansat ekstra opsyn i højsæsonen for at aflaste de to faste kustoder.

Blandt museets mange nyrehvervelser er et stort antal meget værdifulde gaver. Først og fremmest må her nævnes et originaleksemplar af en bibel fra 1550, der er blevet deponeret på museet. Den bibel, der blev udgivet af Chr. III og forsynet med et stort kobberstik af kongen, er den ældste danske helbibel, d. v. s. en bibel, der omfattede hele det Gamle og hele det nye Testamente. Tidligere var på dansk udkommet det nye Testamente under Chr. II, Hans Tausen havde i 1535 udgivet en oversættelse af de fem Mosebøger, og Christian Pedersen var gået i gang med en samlet bibeloversættelse. Chr. III havde nedsat en større kommission under forsæde af Sjællands biskop, Peder Palladius, og efter en kraftig revision lod kommissionen i 1550 bibelen trykke i et oplag på 3.000 eksemplarer. Museets eksemplar er komplet og indeholder altså også alle de originale træsnit, men er ret beskadiget, ligesom hele bindet er nyere. Det kommer derfor til at gennemgå en større restaurering, før det bliver muligt at udstille den fornemme nyrehvervelse.

Blandt en række fine tekstiler, som i årets løb er skænket museet, må fremhæves en meget smuk, quiltet silkenederdel med silkebroderi i mange farver og en fornem hel silkekjole med indvævede blomster. Også fra andre sider har museet modtaget dragtdele, således en dåbskjole fra Als og forskellige bluser, sjal, kraver, en skjorte og et par nederdele. Af andre tekstiler kan nævnes et par duge, et par mindre stykker hjemmævvet olmerdug og drejl og nogle lyseduge.

Af værktøj har museet modtaget enkeltstykker fra forskellige håndværk og adskillige redskaber fra en række alsiske gårde, herunder landbrugsredskaber, som museet hidtil har måttet savne. Til folkemindesamlingen er desuden skænket en morsomt udformet fiskeske i sølv samt en række mindre brugsgenstande både fra land og by.

Museet har endelig modtaget en meget stor og værdifuld gave, først

og fremmest omfattende billeder og fotografier fra den karbergske familiekreds i Sønderborg. Blandt disse må fremhæves nogle gamle portrætter, bl. a. et par såkaldte »kineser-billeder« af købmand Peter Karberg og hustru. Foruden de indrammede billeder rummer samlingen flere store albums, forskelligt legetøj og spil og forskellige tekstiler.

Til de historiske samlinger er givet enkelte våben, en del billeder, bl. a. fra de slesvigske krige, forskellige papirer og en uniformsjakke. Hertil er også skænket en smuk, lav krystalskål, der har været anvendt til dansk hjemmedåb i en slesvigsk præstegård i årene efter 1864. Til disse samlinger hører endelig en omfattende og meget værdifuld billedsamling, der er skænket af Sønderjysk fond. På fornem vis supplerer den tidligere gave fra fonden.

Museet har ved køb især forøget sin samling af bondebøbler. En umalet egetræskiste, tre malede kister med jernbeslag og en kistebænk fra 1796 er erhvervet i det forløbne år. Desuden er købt to malede skabe, et par stole, et fyrretræsbord og en tallerkenhylde, hertil kommer forskelligt mindre inventar. Af lokalt sølv-tøj er købt en ske, nogle theskeer, et bogspænde og en puncheske. Til samlingen fra Treårskrigen er købt en porcelænskop fra 1848 med det slesvig-holstenske våben, flankeret af to soldater.

Til kunstafdelingen er indkøbt et lille portræt af Poul Ipsen og et teglværksbillede af Viggo Kragh Hansen. Af maleren C. A. Lorentzen er købt tre billeder. Det ene »Lars Dyrskøtte« er museets største Lorentzen-maleri, et meget fint og klart billede med motiver fra svenskekrigene. Også det andet, »Ryttere«, er meget klart i farverne, og det tredje, et portræt af en mor med sin pige og hendes dukke, må siges at høre blandt de bedste af Lorentzens malerier.

Museet har i det forløbne år arrangeret en fotoudstilling, der åbnedes i tilknytning til hjemstavnsugen i februar. Her vistest henved 500 fotografier fra det gamle Sønderborg. Til udstillingen havde museet lånt Sønderborg kommunes værdifulde fotosamling fra rådhuset og derudover kom alle billederne fra museets fotoarkiv. I hjemstavnsugen assisterede museet endvidere ved flere sogneudstillinger, dels ved udlån af montrer og genstande, dels ved opstillingerne.

1960-61 har således været et godt og travlt år for museet. Dets kontakter udadtil har været livlige og kontorarbejdet har været voksende, bl. a. på grund af et stigende antal skriftlige forespørgsler. Indadtil har museet ved ordning af kartoteker og ved fortsatte konserveringsarbejder søgt at forberede sig på den nyordning, der skal følge den kommende store restaurering af slottet.

J. S.

Tønder Museum.

Kunstsamlingen forøgedes i 1960 med en barnebuste af Mogens Bøggild og et oliemaleri, »I haven«, af Flemming Bergsø, begge gaver fra Ny Carlsberg-fondet. Den kulturhistoriske afdelings betydeligste nyhvervelser er en lille rokokko-sølvkande af Tønder-guldsmeden Andreas

Nissen, fra ca. 1760, erhvervet med tilskud fra Ny Carlsbergfondet, og Markmandshuset i Misthusum, som museet købte for fremtidig at sikre en kulturhistorisk yderst interessant bygning, som gang på gang på grund af privateje har været udsat for at gå til. Ved samarbejde med Skærbæk sogneråd skulle en betydningsfuld turistattraktion for vester-egnen nu være sikret i tiden fremover. Museets sølvsamling er forøget med godt 30 numre, deriblandt 4 hovedvandsæg. Ydermere fik man foræret en udmærket samling arbejdstegninger fra det bødewadske værksted, ligesom betydelige nyerhvervelser inden for gruppen fajance (fliser) og møbler kan anføres, herunder et stort empire-klædeskab fra Møgeltønder.

Museets kniplinger er bragt i orden af magister Ebba Busch og fru Mohr, og biblioteket har modtaget et tilskud på 5.000 kr. fra Jorcks fond til anskaffelse af håndbøger.

Museets fortræffelige kustode, fru Anna Hansen, som siden 1939 har været en fortrinlig medarbejder og vundet sig mange venner over hele landet på grund af hendes elskværdige måde at behandle museets gæster på, trak sig med udgangen af oktober 1961 tilbage til et fortjent otium, og fru Ingrid Petersen fra Rudbøl vandrehjem tiltrådte stillingen fra 1. november.

Besøgstallet var i denne sæson det største der til nu har været i museets historie. Forklaringen er måske sommerens dårlige vejr, som tvang mange turister til at søge ly i museet. Men der synes at være voksende interesse for museer i almindelighed, måske en følge af de bedrede forhold den nye museumslov har skabt for provinsens museer. Dette viste sig også ved en aften-åbning i forbindelse med hjemstavnsugen den 24. februar, hvor henved 300 af byens borgere mødte op.

Nationalmuseets udgravninger på Trøjborg har været fortsat i det forløbne år, og adskillige spændende genstande, som siden vil blive indlemmet i Tønder museums samlinger, er kommet frem af voldgraven. Prøvegravninger på Tønder slotsbanke gav derimod ikke bonus.

Mest præget har året været af drøftelser om en udvidelse af museet, og der foreligger nu et af bestyrelsen endelig godkendt projekt af arkitekt Johs. Hertz, København. Det sendes i nær fremtid til de kommunale råd, som så skal afgøre dets videre skæbne. Projektet som fuldt gennemført forudsætter, at slotsbanken frigøres, udvider museet mod vest i form af et langt galleri til museets kunstsamling, en mindre og en større sal, den sidste til udstillinger, samt en bygning for magasinrum og kontor. Ydermere er det hensigten med buksbom at markere slottets grundrids og indrette hele slotsbanken som offentlig park. Dermed skulle Tønder by blive en stor attraktion rigere, og fortidige synder — den barbariske bebyggelse på minderig grund — sonede!

Det forventes, at en del af dette projekt kan stå færdigt til museets 40-års jubilæum i 1963.

S. S.

Den store egnsvandring den 3. sept. 1961.

Atter i år gik den store egnsvandring til egne inden for landsdelens gamle grænser, efter man sidste år havde forsøgt sig med en tur til Fyn. Og atter i år var interessen stor, idet ca. 275 personer havde anmeldt deltagelse. Turen foregik udelukkende i busser; disse startede om morgenen fra de forskellige købstæder og havde Husum som første fælles mødested for alle deltagerne. Desværre blev man lidt forsinket, idet den ene Åbenråbus ikke havde sine papirer i orden og derfor fik et temmeligt langt ophold ved grænsen — men ellers overholdtes programmet dagen igennem.

I Husum mødtes deltagerne på torvet foran kirken, hvor overlærer Chr. Stenz gav en kort redegørelse, hvorefter man vandrede hen til slottet. Derefter var der lejlighed for deltagerne til en spadseretur i den smukke park, inden busserne kørte ud til hotel »Friesenheim« i nærheden af Nordstranddæmningen. Det havde nemlig vist sig, at hverken Husum eller turens anden større by, Frederiksstad, rådede over et lokale, hvor der kunne serveres varm mad for 275 personer på en gang. Man var derfor henvist til at køre den lille omvej ud til Friesenheim for at spise middag. Efter denne gik turen videre til gården »Rote Hauberg«, som nu ejes af Husum by, og hvor museumsinsp. Neumann fortalte gårdens historie og om haubergens konstruktion. Der var derefter lejlighed til at bese gården indvendig med dens imponerende bærende tømmerkonstruktioner.

Efter at deltagerne her havde indtaget en forfriskning, kørte busserne videre til turens hovedmål: Frederiksstad, hvor der på sommerrestauranten »Grosser Garten« serveredes kaffe. Under kaffebordet var der lejlighed til at høre tre korte foredrag. Først fortalte pastor Urban Schröder om Frederiksstads ganske specielle kirkelige forhold. Derefter gennemgik oberst O. Olsen, Åbenrå, ud fra et krigshistorisk synspunkt begivenhederne i Frederiksstad under treårskrigen, og til sidst fortalte dr. Teuchert fra Landesdenkmalpflege i Kiel om byens grundlæggelse, byplanen og de gamle huse. Dr. Teucherts foredrag var på tysk, men deltagerne havde i busserne fået udleveret et særtryk af Sønderjysk Månedsskrift med oversættelse af foredraget og tegning af et typisk Frederiksstad borgerhus. Et sådant hus var der lejlighed til at komme ind at se under den efterfølgende byvandring med dr. Teuchert. Under turen rundt i den gamle by var der også mulighed for at komme ind at se Remonstranserkirken, hvor stedets hollandske præst holdt et kort foredrag om denne specielle menighed.

Hele turen havde været begunstiget af et behageligt vejr, som var med til at gøre arrangementet vellykket. Klokkeren nærmede sig 18, inden dagens program var nået igennem, og busserne kunne starte hjemad igen.

H. W.

Rettelser til navnene under orkesterbilledet, årg. 1960, s. 111.

Stående: Th. Johannsen, Fr. Sach, J. Matzen, R. Tams, J. Tiedje, J. Hansen, J. Neiling, J. Thomsen, H. Tiedje, C. Petersen.

Siddende: O. Riis (Pamhule), læge i Tinglev, død 10. 8. 1914 i Aachen, G. Castens, direktør for musikkonservatoriet i Hamburg, M. Jebe (Bredsted), læge i Heddesheim, Baden.

Liggende: E. Huth (Oksbøl), musiklærer, Andersen (lærer), C. v. Brincken.

Jens Holdt.

Tilbud til vore medlemmer.

FORTID OG NUTID.

Udgives af Dansk historisk Fællesforening under redaktion af museumsinspektør, cand. mag. Peter Michelsen, Nationalmuseets 3. afd. København K. og under medvirken af Kristian Hald, Johan Hvidtfeldt og Knud Klem. Tidsskriftet udkommer normalt to gange årligt. Ved henvendelse til foreningens ekspedition, Landsarkivet, Viborg, kan alle medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening få Fortid og Nutid til en favørpris af 12,00 kr. plus porto (bogladepris 20,00 kr.) pr. årgang. Bidrag til tidsskriftet samt bøger, der ønskes anmeldt deri, bedes sendt til redaktøren.

Endvidere kan medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening til favørpris (ekskl. porto) erhverve:

E. Kroman: Skriftens Historie i Danmark fra	
Reformationen til Nutiden	4,50 (boglade 6,00)
Holger Hjelholt: Skriftprøver	6,80 (boglade 8,50)
Helge Søgård: Litteraturvejledning for kulturhistoriske Provinsmuseer	3,00 (boglade 4,50)
Nationalmuseet og den lokalhistoriske forskning	0,75
Register til Fortid og Nutid, bd. I—XVII	1,00
Knud Prange: Heraldisk Nøgle til Nyt Dansk Adelsleksikon	16,00 (boglade 27,00)

Desuden kan De få Fortid og Nutid til følgende reducerede pris (enkelte af de ældre hefter mangler dog):

Fortid og Nutid 1914—1930, kun enkelte hefter til rest	
Fortid og Nutid 1931—1942, bd. IX—XIV	6,80 pr. bd.
Fortid og Nutid 1943—1949, bd. XV—XVII	8,00 pr. bd.
Fortid og Nutid 1950—1953, bd. XVIII	15,00
Fortid og Nutid 1954—1956, bd. XIX	20,00
Fortid og Nutid 1957—1959, bd. XX	30,00

Den af Dansk Historisk Fællesforening under redaktion af Johan Hvidtfeldt udgivne Håndbog for danske lokalhistorikere er udsolgt.

ARV OG EJE.

Årbog udgivet af Dansk kulturhistorisk Museumsforening. I abonnement 9,75 kr. pr. årgang (bogladepr. kr. 13,00). Fortsættelse af Danske Museer, I—IV. Heraf bd. I—III a 4,00 kr., bd. IV 4,75 kr. Abonnement tegnes hos foreningens sekretær, museumskonsulent P. Halkjær Kristensen, Nationalmuseet, København K.

Amtskredsens arbejde**Haderslev amtskreds.**

Amtsudvalget havde indkaldt til *generalforsamling* lørdag den 22. april 1961. Man mødtes ved Hertug Hans' hospital og gik herfra på en byvandring under ledelse af Hans Neumann og Olav Christensen. Det var den gamle bydel, vi blev ført ind i: Badstuegade-Naffet-Slotsgrunden-Slotsgade-St. Klingbjerg. Turen gik ud og ind ad gamle porte og gårde, hvor der endnu gemmer sig så meget af det gamle Haderslev. Vi standsede ved domkirken, som blev beset og forklaret udvendig fra. Herfra gik turen ad Præstegade til den gamle kirkegård.

Alt i alt en interessant tur i kyndigt selskab.

Desværre havde alt for få fulgt vor indbydelse, men det havde så den fordel, at vi for en gangs skyld havde en udflugt, hvor alle kunne både se og høre, hvad der foregik!

Næste gang vi var samlet, var den 2. *august*, da vi igen besøgte udgravningen ved *Ejsbøl*. Det var 4. gang og 4. år i træk, at vi her fik lejlighed til at følge arkæologernes arbejde i mosen. Men interessen viste sig usvækket. 200 til 250 mennesker havde fulgt indbydelsen og hørte museumsinspektør Ørnsnes' forklaring. Særlig spændende var det jo iår, da man lige havde fremdraget nogle meget smukt ornamenterede spænder fra den del af fundet, som arkæologerne betegner som *Ejsbøl II*. Vi samlede siden om kaffebordene på hotel *NORDEN*, hvor vi gennem foredrag og lysbilleder fik et glimrende indblik i dette store mosefunds betydning for tolkningen af tidligere mosefund. Foruden medlemmer af de indbydende foreninger deltog også et hold studenter fra Berlins universitet.

Mærkeligt nok gik alle Historisk samfunds udflugter i år til vesterengen, uden at det tilsyneladende har bevirket nedgang i deltagerantal. Vores udflugt fandt sted søndag den 13. august og var begunstiget af dejligt sommervejr. Vi samlede kl. 14 ved Trøjborg, hvor arkitekt Hertz fortalte om borgens bygningshistorie, dens nedbrydning og restaurering. Der var arrangeret en lille udstilling af billeder af slottet og af forskellige genstande, fundet under restaureringen. Vi nød endvidere godt af, at Sønderjysk månedsskrift i sit julinummer havde bragt kyndige artikler af Hertz og H. V. Gregersen. Ikke mindst Gregersens arkivfund i Rigsarkivet med den morsomme beskrivelse af slottet rum for rum før

nedbrydelsen i 1854 var en værdifuld hjælp for deltagerne, så det blev muligt at se Rantzaus gamle borg og ikke blot en ruin.

Fra Trøjborg gik turen over Gallehus, forbi guldhornstenene til Møgeltønder, hvor vi fyldte slotskroen til trængsel. Der var over 200 deltagere. Det kneb at skaffe den sædvanlige samling ved kaffebordene, men vi fik da lejlighed til at synge Carsten Petersens Gallehussang, som Andreas Petersen, Rangstrup, havde skaffet afskrifter af.

Sidste station på vejen var Kristkirken i Tønder, som museumsinspektør Schoubye viste os rundt i, idet han fortalte om nogle af de borger- og embedsmandsslægter i Tønder, der har sat deres præg på kirkens pragtfulde inventar.

T. H.

Åbenrå amtskreds.

Til Åbenrå amtskreds generalforsamling, der afholdtes på ungdomshjemmet i Åbenrå den 18. april 1961, var det lykkedes at få magister Sigurd Schoubye fra Tønder til at tale om sønderjysk guldsmedekunst. Man havde allieret sig med Åbenrå Byhistorisk forening. Det blev en storartet aften; magisterens foredrag var ledsaget af de dejligste farve-lysbilleder.

Tirsdag den 27. juni havde amtskredsens Varnæsafdeling under ledelse af pastor Urban Schrøder og i forbindelse med Varnæs Ungdomsforening arrangeret en fest i forbindelse med afsløring af en mindesten i anledning af 250 års dagen for den store udskiftning i Varnæs. Flere hundrede mennesker samledes i Flybjerggårds dejlige have, hvor pastor Urban Schrøder holdt et foredrag om det gamle Varnæs. Man gik derefter ned til Varnæs by, hvor afsløringen af den smukke sten fandt sted. Indskriften på stenen lyder. »minde om udskiftningen i Varnæs 1711. Fællesvirke er adelsværk, det gør bonde og borger stærk. 1961«. Der blev sunget af Varnæs sangkor, og den store forsamling gik så til Varnæs kro, hvor generalkonsul, professor Troels Fink, holdt foredrag om den store revolution, som udskiftningen var for Varnæs. I kroen var der desuden lavet en fin hjemstavnsudstilling. Denne vellykkede aften viste, at det er klogt, hvis man kan alliere sig med andre foreninger. På den måde når man endnu længere ud.

Torsdag, den 29. 6. 1961 arrangerede Åbenrå amtskreds en aftenvandring, der gik til Ensted kirke. Ca. 150 deltagere fra Åbenrå og fra Ensted sogn samledes i det skønneste vejr ved kirken, som pastor Fenger derefter viste, idet han fortalte en del, både om kirkens historie, og dens inventar. Som det er blevet en god skik ved disse kirkevandringer, blev der også sunget salmer og holdt en lille andagt.

Søndag, den 27. august holdtes den store amtskredsudflugt. Af pastor Urban Schrøder havde man lært alliancepolitik og havde slået sig sammen med Folkeligt samfund. Fællesudflugten gik til vesteregnet og blev en stor succes. Ca. 75 medlemmer tog først til Løgumkloster, hvor

kirken blev fremvist af magister Schoubye. Refugiet blev også beset under ledelse af pastor Bork Hansen. Der blev drukket kaffe på Sognkro i Nr. Løgum, og man kørte til Trøjborg, hvis skæbne magister Schoubye gjorde udmærket rede for. Hjerpsted kirke blev fremvist af billedskærer Brodersen, der lod deltagerne nyde det store privilegium at se den dejlige samling af gamle ting, som hr. Brodersen opbevarer i sit hjem. Der fortalte hr. Brodersen også lidt om sønderjyske billedskærere. Den medbragte aftensmad blev indtaget i Møgeltønder Vesterkro, hvor magister Schoubye afsluttede med et spirituelt foredrag om Vestslesvigs landsogne, idet han stærkt opfordrede til også at stifte bekendtskab med købstaden Tønder, en opfordring, der vandt stærk genklang hos amtskredsens formand såvel som hos Folkeligt samfunds formand, fru Hahnemann.

H. J.

Sønderborg amtskreds.

Den forløbne periode har overvejende været præget af hjemstavnsugen. Efter en lidt treven begyndelse blev der indledt samarbejde med Historisk samfund for Als og Sundeved, og dette samarbejde gik derefter til vor fulde tilfredshed. Efter at have indbudt De danske ungdomsforeninger, Sønderjysk idrætsforening og de kristelige ungdomsforeningers formænd, afholdtes 3 forberedende møder, og derefter blev tillidsmændene fra de historiske samfund samt form. for de nævnte foreninger indbudt til et orienterende møde, hvor de to formænd for de historiske samfund redegjorde for hjemstavnsugens formål og kom med forslag til mødernes tilrettelæggelse. Fra alle amtets sogne blev der udtalt stor interesse for sagen, og efter mødet gik man i gang med at udnævne kontaktudvalg, der inden den fastsatte frist kunne meddele formændene deres planer om mødernes forløb i sognene. 2 møder blev afholdt udenfor selve hjemstavnsugen.

Ialt blev der afholdt 16 møder, alle med overvældende stor tilslutning, 150—350 deltagere. I 4 sogne havde man 2 arrangementer, 1 kirkeaften og et almindeligt møde.

I Asserballe, Svenstrup, Nordborg og V. Sottrup var der desuden udstillinger af arkivalier og gamle brugsting, billeder o. s. v. fra selve sognet. I V. Sottrup havde man lånt en del ting fra Sønderborg museum, og denne udstilling var meget velordnet og havde meget stort besøg, (ca. 800).

Overalt fra udtaltes stor glæde over disse hjemstavns møder. De har kunnet samlet *alle* i sognet, og der har været en hyggelig og munter stemning allevegne. De alsiske spillemænd og folkedansere var mange steder med til at skabe fest og farver over møderne.

Amtskredsens udgifter har ikke været store, fordi de fleste historiske arrangementer her i amtet har været afholdt af Historisk samfund for Als og Sundeved, som har 7—800 medl. og som vi ikke kan konkurrere

med, og da heller ikke vil. Hjemstavnsugen gav ikke store udgifter, 71,00 kr., da alle møder bar sig selv.

E. C.

Tønder amtskreds.

Årets første måneder var især præget af arbejdet med hjemstavnsugen. Så at sige overalt i amtet blev der holdt hjemstavnsaftener med god til overvældende tilslutning.

Generalforsamling holdtes på »Tønderhus« fredag den 24. marts. Valgene var genvalg af P. Lagoni, Sofiedal og S. N. Christensen, Ravsted. Under eventuelt drøftedes sommerturen, og lærer Leick slog til lyd for, at man fra Historisk samfund skulle tage initiativet til, at der rundt om i sognene blev lavet lysbilledserier af gamle huse, historiske minder o. l. til brug i hjemstavnsundervisningen i skoler og foreninger. Seminarieadjunkt H. V. Gregersen holdt efter kaffebordet foredrag om Niels Heldvad.

Den årlige egnsvandring holdtes den 26. august med 90 deltagere. Mødested var Døstrup, og turen gik gennem Lovrup statsskov over Vestergård, Hjelpolde, Hønninggård til Spandet krat, videre over Spandet og Arnum, forbi Stensbæklejren til Gjelsbro og til Sankt Thøgers kapel for at slutte i Roager. Ved Fårmandshøj fortalte gårdejer Kjær om det ejendommelige landskab, der er gennemkrydset af utallige vejspor fra fortiden. Førstelærer Nielsen, Endrupskov redegjorde for Sankt Thøgers kapellets historie og ved Endrup aftægt fortalte han om sagnet, der har givet stedet navn. Ved kaffebordet i Roager forsamlingshus fortalte gårdejer Laurids Lund træk af Roager og Hviding herreds historie.

Torsdag den 23. november holdtes amtskredsens efterårsmøde på Rens efterskole. Lærer Leick holdt her lysbilledforedrag: »En tur nord og syd for grænsen«.

C. S.

Sydslesvigs amtskreds.

Vort arbejde har haft den glæde at blive omtalt og værdsat i en bredere offentlighed end hidtil. Det mærkedes bl. a. ved vort store møde den 17. febr. med dr. phil. Vilh. la Cour som taler. Mødet afholdtes sammen med bogsamlingen og foredragsklubben. Emnet var »Den historiske baggrund for slagordet Up ewig ungedeelt«. Der var henved 200 tilhørere, og pressen, ikke mindst den største tyske avis, bragte udførlige referater. Foredraget blev først trykt i Flensborg Avis og derefter udgivet som særtryk.

Samtidig kan nævnes, at amtskredsen efter opfordring er repræsenteret i kommissionen for fredningen af historisk værdifulde huse i Flensborg ved formanden.

Ved generalforsamlingen den 9. maj fortalte fru Gertrud Uldall levende og morsomt om sin opvækst i Flensborg. Forsamlingen lyttede

spændt til hendes oplevelser fra det daglige og offentlige liv på den tid, bl. a. om afstemningsdagens massehysteri. Formanden, pastor H. F. Petersen, Satrup, og sekretæren, kontorchef Lars Schubert, Flensborg, genvalgtes.

Et påtænkt besøg ved udgravningerne i Hedeby, byvandringerne og udflugten måtte opsættes af forskellige årsager, bl. a. den store udflugt til Husum og Frederikstad samt forbundsdaysvalget.

En indsamling af gamle fotografier førte desværre ikke til noget stort resultat. Vi har — for at få lodigere stykker til dilettantforestillinger frem — opfordret til at indsende gode historiske sketcher og skuespil fra hjemstavnen.

Der har i foreningerne rundt omkring været stor interesse for vore foredrag om sydslesvigske emner.

H. F. P.

Årsberetning og regnskab 1960-61

Historisk samfund for Sønderjylland's årsmøde afholdtes søndag den 28. maj 1961 kl. 14 på Teaterhotellet i Sønderborg.

Formanden, landsarkivar Peter Kr. Iversen, bød velkommen og efter afsyngelsen af »Som dybest brønd« blev red. Morten Kamphövener valgt til dirigent. Dirigenten konstaterede, at mødet var indkaldt i overensstemmelse med lovene, oplæste dagsordenen og gav ordet til formanden. Denne indledte med at udtale mindeord over afdøde landsarkivar Frode Gribsvad, der i en halv snes år havde siddet i styrelsen for Historisk samfund og redaktionen af årbøgerne, hvor han havde gjort en god indsats især ved udgivelsen af »Festskrift til H. P. Hanssen«. Mange ville med tak mindes ham som en indsigtfuld og hjælpsom vejleder. Formanden sluttede med et »Ære være hans minde«, hvorefter forsamlingen rejste sig.

Formanden aflagde derefter følgende beretning:

Når man ser tilbage på det år, der nu er gået, er der een ting blandt de mange, som Historisk samfund for Sønderjylland i årets løb har beskæftiget sig med, der især falder i øjnene, nemlig arrangementerne i forbindelse med den landsomfattende *hjemstavnsuge*, hvis afholdelse Dansk historisk Fællesforening tog initiativet til. Hjemstavnsugen arrangeredes her i Sønderjylland gennem et nært samarbejde mellem De danske Ungdomsforeninger, Sønderjysk Idrætsforening, de kristelige ungdomsforeninger, Historisk samfund for Als og Sundeved, de byhistoriske foreninger og Historisk samfund for Sønderjylland, og jeg vil gerne på dette sted benytte lejligheden til at sige disse organisationer tak for godt samarbejde ved dette store arrangement. Allerede i november måned nedsattes amtskontaktudvalg, som gjorde det grundlæggende arbejde og sørgede for kontakterne med sognene, og det viste sig hurtigt, at der næsten overalt var meget stor interesse for afholdelsen af disse hjemstavnsaftner. De lokale foreningsformænd og Historisk samfunds tillidsmænd har her udført en værdifuld indsats for udbredelsen af interessen for det folkeligt historiske arbejde, og jeg føler også trang til her at bringe foreningsformænd og tillidsmænd en varm tak. I en del sogne er der tradition for afholdelse af aftener med hjemstavnspræg på afstemningsdagen, og i disse sogne blev de to

arrangementer naturligt slået sammen. Ellers fandt hjemstavnsaftnerne sted i ugen 19.—25. februar. Programmerne har været meget forskellige og har omfattet historiske foredrag, minder fortalt af gamle folk, spillemandsmusik og folkedans, et rigtigt gammeldags kaffebord og meget mere. Mange steder har der desuden været arrangeret udstillinger; jeg skal ikke her komme ind på enkeltheder, men henviser interesserede til februarnummeret af Sønderjysk Månedsskrift, hvor hjemstavnsugen fyldigt omtales. Som kuriosum kan jeg dog nævne, at i et sogn, hvor der ikke på anden måde arrangeredes en hjemstavnsaften, tog en folkepensionistforening sagen i egen hånd og foranstaltede en aften. Med ialt 65 møder med op imod 10.000 deltagere og 31 udstillinger med utalte besøgende mener jeg, at vi har al mulig grund til at være tilfredse, og vi håber, at man i mange sogne ad åre vil føle trang til igen at arrangere hjemstavnsaftener.

Gennem en årrække har Historisk samfunds *medlemstal* været kraftigt stigende, men allerede sidste år kunne man mærke, at medlems-tilgangen var gået ind i roligere baner. Denne udvikling er fortsat, således at medlemstallet nu ligger på godt 1800. Sidste år nævntes et lidt højere tal, hvilket imidlertid skyldtes en fejl i nummereringen i medlemskartoteket, der er kommet for dagen ved indførelsen af den nye adresseringsordning, som medlemmerne vil have bemærket ved udsendelsen af forårshæftet. Den reelle medlemsstigning har i årets løb været ca. 30.

Vi håber imidlertid, at den rolige fremgang vil fortsætte, og at hjemstavnsaftenerne eventuelt vil give den lidt mere fart, så at vi inden for en overskuelig årrække kan nå det foreløbige mål, de 2000 medlemmer.

Foruden de godt 1800 medlemmer har foreningen et antal købere af *Sønderjyske årbøger* i boghandelen, og årbogens oplag er nu 2200. Årbogens omfang 1960 (290 sider) var måske lidt mindre end sædvanligt, men til gengæld har denne årbog udmærket sig ved nogle særdeles gode afhandlinger. Jeg skal blot nævne magister Schoubyes rigt illustrerede afhandling om Mads Michelsens sølvsamling og provst Holdts afhandling om Johannes Tiedje, en afhandling, der har givet anledning til en meget udførlig avisomtale, ikke mindst i tyske aviser. Også det nylig udsendte forårshæfte af Sønderjyske årbøger bringer en god afhandling af provst Holdt om pastor Carsten Petersen, og vi regner med også i efterårshæftet at kunne bringe afhandlinger, som vore medlemmer og læsere vil synes om. De vil have bemærket, at vi i de senere år, og navnlig i 1960, har bragt betydeligt flere billeder end tidligere. Det er dyrt, men vi synes selv, at det pynter på årbogen, og vi ved, at dette livligere og mere moderne udseende er med til at skaffe os flere læsere.

Med hensyn til arbejdet inden for samfundets *skriftrække* kan nævnes, at der også på dette felt er grøde i det historiske arbejde. I sid-

ste årsberetning nævntes udsendelsen af A. Svenssons 3. bind om redaktør Jens Jessen i skriftrækken og i den lille serie bogen om »Skrumsager«. I det svundne år er dertil udsendt Knud Kretschmer: »Den sønderjyske Fond« og H. V. Gregersen: »Gotiske skriftprøver fra sønderjyske arkivalier« som nr. 20 og 21 i skriftrækken. I de nærmeste dage vil også skriftrækkens nr. 22, Aage Bonde og Johan Hvidtfeldt: »Personalhistoriske oplysninger om borgmestre, rådmænd, byfogeder og byskrivere i Flensborg 1550—1848« kunne udsendes. Trykkeriet er ved at lægge sidste hånd på dette værk, som vi har tilbudt til favørpris ikke alene til vore egne medlemmer, men også til medlemmer af Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie, af Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, af Norsk Slekthistorisk Selskab og af Trondhjems historiske Forening.

Men dertil kommer, at to store værker allerede i nogen tid har været under opsætning, nemlig 1. bind af »Åbenrå Bys Historie« og Gottlieb Japsen: »Den nationale udvikling i Åbenrå 1800—1850«. Da Åbenrå by har ydet stor støtte til udgivelsen af byens historie, vil bogen blive tilbudt samtlige Åbenrås borgere til favørpris.

Også den *lille serie* vil forhåbentlig i løbet af nogle måneder blive forøget med endnu en bog, nemlig sognefoged Johan Meyers erindringer fra det gamle Frøslev, og de vil sikkert kunne påkalde sig interesse i en større kreds uden for den sydligste landsby ved vor grænse.

Med det anførte vil vi i løbet af indeværende år komme op på en udgivervirksomhed, der beløber sig til ialt 6 værker, og det vil på baggrund heraf forstås, hvorfor det har været nødvendigt at udvide redaktionen med en redaktionssekretær, der tager sig af de løbende forretninger, som er forbundet med en så betydelig udgivervirksomhed. Den nye redaktionssekretær er seminarieadjunkt H. V. Gregersen, Haderslev.

Men der er også planlagt udgivelse af bøger for de nærmest kommende år. Til udgivelse i 100-året for H. P. Hanssens fødsel i 1962 er manuskriptet til: »Brevvekslingen mellem H. P. Hanssen og H. V. Clausen« fuldt udarbejdet, men det bliver en meget dyr publikation, og den økonomiske side af sagen er ikke i orden endnu.

Arkivar Worsøe har påbegyndt afskrivningen af Åbenrås ældste kirkebog, der indeholder en lang række oplysninger af kulturhistorisk interesse. Vi håber, at udsendelsen af denne udgave kan afholdes ved lokal støtte.

Arbejdet med flækkehistorierne og en herredsbeskrivelse er der indtil nu ikke rigtigt kommet skred i, men vi håber med det første at kunne arbejde videre med denne sag.

Redaktionen af Historisk samfund for Sønderjyllands skriftrække har modtaget en del forskellige manuskripter til gennemsyn. Med hensyn til nogle af dem er spørgsmålet om en optagelse i skriftrækken udskudt indtil videre, mens der med hensyn til andre er blevet fore-

slået en anden form for udgivelse. Yderligere har vi endda nogle trumfer i hånden, som vi regner med at kunne lægge på bordet ved næste årsmøde.

I tilslutning til denne omtale af Historisk samfunds publikationer, skal der nævnes, at *ekspeditionen* af dem nu er flyttet til landsarkivet i Åbenrå, hvor den henviste kontorist sørger for bøgernes forsendelse under tilsyn af den nye hjælpesekretær, arkivar H. Worsøe. Formålet med flytningen af ekspeditionen har i første række været at lette kassereren, fuldmægtig Olav Christensen, i hans arbejde, som på grund af det stigende antal publikationer er vokset fra år til år. Det er meningen i løbet af efteråret at udsende en brochure med fortegnelse over, hvilke af vore publikationer der endnu kan fås, og vi håber på denne måde at kunne forøge salget væsentligt. Ældre årgange af årbøgerne er jo ret efterspurgte, men jeg tror ikke, at ret mange er klar over, at de fleste årgange endnu kan fås ved henvendelse til ekspeditionen. En fortegnelse over, hvilke årgange der kan fås, vil blive medtaget i omtalte brochure.

For *Sønderjysk månedsskrifts* vedkommende vil der blive aflagt særskilt beretning. Jeg skal derfor her nøjes med at oplyse, at holdertallet trods den forhøjede pris stadig er jævnt stigende og nu har passeret 750. Men mange flere burde holde dette tidsskrift, der indeholder et væld af letlæste artikler vedrørende sønderjyske forhold.

Foruden at passe ekspeditionen af vore skrifter har kontoristen besørget udsendelse af cirkulærer i forbindelse med hjemstavnsugen, har renskrevet manuskripter, afskrevet gamle visebøger til brug for lektor Karl Clausen og foretaget ordnings- og registreringsarbejde af vor efterhånden ret betydelige *klichésamling*.

I de enkelte amtskredse, hvor der ialt har været afholdt *15 møder og udflugter* — foruden hjemstavnsaftnerne —, har tilslutningen til *egnsvandringerne* været særdeles god, medens vi må konstatere, at den »store« egnsvandring i år undtagelsesvis kun samlede ca. 100 deltagere. Turen gik i tog til Odense og derfra i busser ud på Nordfyn. I Odense besås den fynske landsby og derfra tog vi videre til Fraugdegård, Skovsbo og Ladbyskibet, hvorfra turen gik hjem via Odense. Endvidere vil jeg gerne nævne, at vi har været med til at arrangere de nationale foreningers *kursus på Hoptrup højskole* i okt. sidste efterår. Der var her bl. a. gode historiske foredrag af biskop Beyer og provst Holdt om Tiedje-røret og dets mænd 1907—14, men desværre var deltagelsen ved dette kursus ikke så stor, som den burde have været. Også ved det kommende efterårskursus er det tanken at indlægge et historiske foredrag.

Sidste år omtalte jeg den mulige afholdelse af et vejledende *kursus for lærere i aftenhøjskoler* med lokalhistorie som emne. Det lykkedes desværre ikke at gennemføre kursus sidste vinter, da vi ikke fik de fornødne tilskud, men vi nærer godt håb om, at det vil lykkes for os

til vinter. Vi har sendt et rundspørge ud til førstelærerne, og af de indkomne svar fremgår, at der landsdelen over er betydelig interesse for et sådant kursus. Foreløbig har der meldt sig ca. 50 deltagere. Det vil dog ikke blive helt let at arrangere et sådant kursus, idet en del af øvelserne nødvendigvis må holdes på landsarkivet, og her kan det maximale deltagerantal kun være 15. Ved øvelserne på landsarkivet må deltagerne derfor deles i tre eller flere hold. Leder af kursus bliver seminarleadjunkt H. V. Gregersen.

I sidste årsberetning omtalte jeg nogle planer om oprettelse af en sønderjysk *studiesamling* i forbindelse med restaureringen af Sønderborg slot. Desværre har disse planer ikke kunnet indgå i selve udvalgsbetænkningen, der i marts er afgivet til boligministeren, men der arbejdes stadig videre med dem. Det er vigtigt at indsamlingen af *traditionsstoffet* begynder snarest, og styrelsen har derfor i sit ordinære novembermøde, som ved stor imødekommenhed fra Århus universitets side kunne afholdes under særdeles behagelige og hyggelige omgivelser på Sandbjerg, besluttet at påbegynde arbejdet. Lærer Jens Kristensen, Hovslund, har sammen med arkivar Worsøe begyndt indsamlingen af traditionsstof i Øster Løgum sogn og i Åbenrå, og endvidere er grunden lagt til en *billedsamling* på landsarkivet. I denne forbindelse vil jeg gerne nævne, at Historisk samfund har stået i nær kontakt med lektor Karl Clausen under hans indsamling af sønderjyske remser, viser og sange og med stor interesse har fulgt indsamlingen af det meget omfattende traditionsstof, som lektor Clausen er kommet i besiddelse af. Det er vort håb engang, når indsamlingsarbejde er afsluttet, at få taget kopier af nogle af båndene, således at i hvert fald den vigtigste del af materialet vil være tilgængeligt her i Sønderjylland.

Som det vil fremgå af kassererens regnskabsaflæggelse, må vi i år konstatere et lille *underskud*. Der er imidlertid ikke af den årsag grund til større pessimisme, idet vi i restoplagerne af skrifterne ligger inde med ret store værdier, hvoraf vi som nævnt venter at kunne indløse en del i det kommende år. Også i år har Historisk samfund fra myndigheder, institutioner og fonds modtaget store *tilskud*, der har muliggjort det omfattende arbejde, og især har det store udgiverarbejde kun været muligt takket være disse betydelige understøttelser. Jeg vil derfor gerne på Historisk samfund for Sønderjyllands vegne rette en ærbødig tak til stat, amts-, by- og sogneråd, Dansk Kultursamfund, Fonden af 1936, Brdr. Brousts legat, Den Sønderjydske Fond, Berlingske Tidende, Jydske Tidende, Carlsbergfondet og Statens almindelige Videnskabsfond for modtaget eller lovet støtte.

Jeg synes egentlig, at vi har grund til at være lidt stolte over arbejdet i det forløbne år. Ingen sinde før har Historisk samfund udsendt så mange sider på tryk som i beretningsåret 1960/61, og ingen sinde før har det folkeligt historiske arbejde udfoldet sig så rigt og varie-

rende i vor landsdel som i hjemstavnsugen i februar. Der er lagt store arbejdsbyrder på Historisk samfunds sekretærer, vore amtsudvalgs-medlemmer og de mange tillidsmænd rundt omkring i sognene. Jeg takker alle for godt samarbejde. Sluttelig vil jeg også gerne takke den sønderjyske presse for god støtte i vort arbejde. Uden dens fyldige omtale af forberedelserne til hjemstavnsugen ville denne ikke have kunnet gennemføres med så stor tilslutning, som tilfældet blev, og den venlige omtale, vort arbejde iøvrigt får i dagbladene, bidrager utvivlsomt til, at den historiske interesse øges i brede befolkningslag.

Det er først og fremmest Historisk samfunds opgave at søge denne historiske interesse øget, men det er opmuntrende og glædeligt, når også andre vil være med i dette arbejde, således som tilfældet har været i vinter.

Kassereren, fuldmægtig *Olav Christensen*, fik derefter ordet til aflæggelse af regnskabet og oplæste revisorerens bemærkninger (jvf. omstående). Kassereren mente ikke, at det ville være praktisk gennemførligt at optælle og opgøre foreningens bogbestand med den forhåndenværende frivillige arbejdskraft.

Werner Christiansen aflagde beretning og regnskab for Sønderjysk månedsskrift og takkede Sprogforeningen for modtaget støtte. Der havde været en stigning på ca. 40 abonnenter i årets løb, de fleste fra Tønder amt, fra Sønderborg by kun 2, men fra Als iøvrigt 0, og dog bragte månedsskriftet meget godt stof — også fra Als.

Ordet var derefter frit, og dirigenten opfordrede til spørgsmål og drøftelse. *Lektor Clausen*, København, takkede Historisk samfund for værdifuld assistance ved indsamlingsarbejdet af traditionsstof vedrørende sangen i Sønderjylland. Frøken *Guðrun Gregersen*, Sønderborg, foreslog at sende frieksemplarer af månedsskriftet til præster og tillidsmænd på Als for at skaffe flere holdere, og fra anden side ønskede man et specielt Als-hæfte udsendt som propaganda. Bibliotekar *Kürstein*, Slesvig, ønskede flere frieksemplarer til forfatterne i månedsskriftet, og *W. Christiansen* svarede, at forfatterne kunne få frieksemplarer, så langt oplaget strakte.

Frk. *Gregersen* foreslog, at Historisk samfund skulle tage sig af afmærkningen af hærvejen og evt. gennem månedsskriftet udsende en brochure om Hærvejen. Formanden mente, at afmærkningen henhørte under turistforeningen, som han ville underrette om ønsket. Til revisorerens bemærkning til regnskabet ville formanden gerne bemærke, at det store optællingsarbejde næppe var gennemførligt eller kunne svare sig. Det var formanden en glæde at kunne meddele, at mag. *Schoubys* disputats om Tønder guldsmede til efteråret udkom i skriftrækken. Den ene af revisorerne, mag. *Schouby*, Tønder, svarede, at revisorerens bemærkning ikke

var ment egentlig kritisk, men man ville blot gøre opmærksom på, at foreningen var mere velhavende, end det umiddelbart fremgik af regnskabet. Foreningen lå inde med en betydelig bestand af værdifulde skrifter, som fortjente at udbredes, og mere effektive salgsmetoder efterlystes. Gårdejer *Jepsen*, Strågård, spurgte, om der var kontakt nok med boghandlerne. Han ville gerne takke for hjemstavnsugen, der havde været et værdifuldt fremstød for at få et større publikum i tale, bl. a. hjemmetyskerne, hvilket senere også fremhævedes fra anden side. Iøvrigt efterlyste gårdejer *Jepsen* en lysbilledserie om udgravninger og fund i Sønderjylland. På det sidste spørgsmål svarede museumsinspektør *Neumann*, Haderslev, at der var ved at blive nedsat et museumsråd for Nordslesvig, og her ville der blive fremsat forslag om en lysbilledserie til udlånsbrug, som f. eks. til hjemstavnsaftener og aftenhøjskoler; de forskellige museer var selv i gang med optagelser af deres bedste ting. På spørgsmålet om kontakten med boghandlerne svarede formanden, at boghandleravancen var 45 pct., hvorfor de fleste foretrak at blive medlemmer og købe bøgerne direkte, men samtlige bøger var i kommission hos Danske Boghandlernes Kommissionsanstalt.

Forsamlingen godkendte beretninger og regnskab.

Der afholdtes derefter valg. *Olav Christensen*, *Troels Fink* og *Peter Kr. Iversen* afgik efter tur, men genvalgte alle enstemmigt. Også revisorerne mag. *Schouby* og overassistent *Sehrt* genvalgte. Formanden foreslog derefter de nye hjælpesekretærer seminarieadjunkt *H. V. Gregersen*, Haderslev, og arkivar *H. H. Worsøe*, Åbenrå, indvalgt i styrelsen. Dirigenten spurgte forsamlingen, om der var indvendinger eller andre forslag. Da dette ikke var tilfældet, betragtes begge som valgt.

Under evt. meddelte formanden, at næste årsmøde efter tur ville blive afholdt i Tønder amt. Styrelsen foreslog Løgumkloster. Egnsvandringen ville i år gå til det sydlige Vestslesvig: *Frederiksstad*, *Ejdersted*, *Nordstrand*. Formanden sluttede med at opfordre til medlemstegning og øget bogkøb. *Pastor N. P. Nielsen* henstillede, at egnsvandringen fandt sted første søndag i september, da andre efterårsmøder begynder 2. søndag i september.

Efter kaffebordet holdt lektor *Karl Clausen*, København, foredrag med demonstrationer ved koncertsangeren, kommunelærer *Asly Nielsen* og forskellige nord- og sydslesvigske sangere optaget på bånd, om: »Sangen i Sønderjylland. Forholdet mellem de litterære kilder og den nutidige folketradition«. Foredraget varede 2 timer og 10 min. Mødet havde samlet godt 100 deltagere og sluttede kl. 18,00.

Regnskab for året 1. april 1960 til 31. marts 1961.

<i>Indtægter:</i>		<i>Udgifter:</i>	
Medlemsbidrag	14.090,00	Årbogen:	
Portogodtgørelse	4.094,90	Papir og tryk ...	7.688,57
Salg	5.965,60	Honorarer	3.295,00
Tilskud	29.916,00	Rest 1959 II ...	5.380,80
Egnsvandringen	1.805,00		16.364,37
Refusion af løn til kontorist	14.746,67	Skrifter	22.997,96
Renter	36,47	Ekspedition, fragt, omdeling	
Balance	951,66	m. v.	6.714,08
		Møder og foredrag	2.161,50
		Amtsudvalgene	1.500,00
		Kontorhold, løn til kontorist	16.343,93
		Tilskud til Sønderj. måneds-	
		skrift	2.000,00
		Båndoptageren, bånd m. m.	179,64
		Dansk hist. Fællesforening...	360,00
		Forberedelse af herredsbeskr.	132,75
		Repræsentation	153,25
		Egnsvandringen	2.425,95
		Andre udgifter	272,87
	<u>71.606,30</u>		<u>71.606,30</u>

Status pr. 31. marts 1961.

<i>Aktiver:</i>		<i>Passiver:</i>	
Beholdning	2.291,31	Regninger	12.601,04
Kontingentrestancer	300,00	Tilskud til udsendelse af her-	
Arbejdsministeriet, kontorist-		redsbeskrivelse ...	1.500,00
løn til gode for marts	1.252,44	÷ udgift 1960/61	132,75
Udestående for salg	503,50		1.367,25
Tønder sølv, forudbetalt	500,00		
Balance	9.121,04		
	<u>13.968,29</u>		<u>13.968,29</u>

Haderslev, den 14. maj 1961.

Olav Christensen.

Undertegnede af Historisk Samfund for Sønderjylland valgte revisorer har d. d. revideret ovenstående regnskab for tiden 1/4 1960 til 31/3 1961, som er befundet i orden og i overensstemmelse med de foreliggende bilag. Kassebeholdning pr. 31. marts 1961 er konstateret. Yderligere har vi efterset regnskabet for perioden 1/4—10/5 1961 uden at finde anledning til påtale. Foreningens aktiver m. h. t. bogbestand unddrager sig kontrol.

p. t. Sandbjerg, den 27. maj 1961.

Sig. Schoubye

Carl H. Sehrt.

Tillæg til medlemsfortegnelsen

Efterfølgende supplement til den i 1955, 1956, 1957, 1959 og 1960 offentliggjorte medlemsfortegnelse for Historisk samfund for Sønderjylland er af økonomiske grunde ikke så udførlig som i tidligere år. Afgangslisten omfatter således kun de afdøde medlemmer, hvis død er kommet til redaktionens kendskab, medens tilgangslisten ikke som tidligere er opdelt topografisk, idet de nye medlemmer i år kun er opført i alfabetisk orden. Det bemærkes, at det er kassereren, som har ansvaret for udarbejdelsen af tillægget.

Historisk samfund har siden årsopgørelsen i 1960 haft en nettotilgang af 46 medlemmer, idet der foruden 18 døde er slettet 91 på grund af udmeldelse eller restance, medens tilgangen er på 205 medlemmer. Uoverensstemmelsen med tallet i 1959 skyldes, at der ved omnummereringen i forbindelse med ændring af ekspeditionen er konstateret huller i den tidligere nummerering. Medlemstallet pr. medio 1961 var derefter 1886, der fordeler sig på landets enkelte dele som følger:

Åbenrå by	220	Andresen, Ingwer, sparekasse-
Åbenrå amt	210	funktionær, Nibøl
Haderslev by	125	Autzen Jørgensen, H., arkivbetjent,
Haderslev amt	292	Åbenrå
Sønderborg by	47	Arnov, Jørgen, lærer, Haderslev
Sønderborg amt	107	Barsballe, Jens, rentier, København
Tønder by	104	Balthzersen, Bent S., typograf,
Tønder amt	227	Flensborg
Sydslesvig	160	Beck, Christian H., gårdejer, Sønder-
Stor-København	163	næs pr. Brøns
Det øvrige Danmark	222	Beck, Hans F., boghandler, Åbenrå
Udlandet	9	Behrens, Holger, forpagter, Grøngård,

Afgang ved død:

Ahring, Hermann, forretningsfører, Haderslev	Bitsch-Larsen, Johs., direktør, Århus
Andersen, Holger, præsident, Hellerup	Bjerre, Chr. Larsen, statsskovfoged, Fårhus
Boesen, P., pens. lærer, København	Bjerre, Knud, tegner, København NV., Birkedommervej 22 I.
Christensen, Johannes C., direktør, Åbenrå	Bjerregaard, Johannes, distriktsbest., Tønder
Hemmersam, Bothilde, frue, Åbenrå	Bohlbro, Jens K., disponent, Bov
Hollesen, Jørgen, sognerådsformand, Skodborg	Boldt, Holger, købmand, Skærbæk
Jensen, Gerhard, dommer, Gråsten	Boller, Willy, gartner, Rinkenæs
Jensen, Vagn Anker, læge, Hals	Bossen, H. Th., slagteridirektør, Gråsten
Johansen, Hans, landsretssagfører, Åbenrå	Bothmann, Vilhelm, uddeler, Bylderup-Bov
Kauffmann, toldforvalter, Skælskør	Bramsnæs, fhv. nationalbankdirektør, Kronprinsensvej 22, København F.
Lyng, Johan, pens. kontorchef, København N.	Brandt, Torben M., skoleinspektør, Rødding.
Nørgaard, Kr., forstander, Årsbjerg	Brockenhuus-Schack, Jens, greve, Gram
Poulsen, T. R., stationsmester, Vester Sottrup	Brodersen, Helmuth Sophus, lærer, Kappel
Rasmussen, Asger, dommer, Kolding	Brose, Karl Peter, landmand, Ø. Terp
Riis Jepsen, lærer, Østerby, Kegnæs	Bruhn, Magda, lærerinde, Åbenrå.
Simonsen, Chr. postassistent, Brønshøj	Buchreitz, Georg, rektor, Åbenrå
Toft, Helene, frue, Tønder	Buhl, Henry, ungdomskonsulent, Husum
Tolstrup, E. A., fhv. postkontrollør, Åbenrå	Bundgård, N., kordegn, Enghave- vej 57 I, København V.

Tilgangsliste:

Andersen, Kaj, overbetjent, Åbenrå

Bøgelund-Jensen, Karen, frue, Sol-
bakkevej 23, Gentofte

Callesen, Hans, konsul, Wiendhoeck,
 South West Afrika
 Caspersen, Karen, børnehavelærerinde,
 Åbenrå
 Christensen, Andreas, sadelmager,
 Sdr. Hygum
 Christensen, Ingemann, pastor,
 Eckernförde
 Christensen, John, kommunelærer,
 Åbenrå
 Christensen, Lorenz, dr., Åbenrå
 Christensen, Werner, prokurist,
 Åbenrå
 Christiansen, Frederik, sen., Kollund-
 bjerg
 Christiansen, Niels P., lektor, Roskilde
 Christiansen, Peter, arbejdsmand,
 Tønder
 Christophersen, H. E. Strøyer, læge,
 Åbenrå
 Clasen, Gynther, lærer, Hatsted, kreds
 Husum
 Dahl, journalist, Haderslev
 Dahl, Chr. Ebbesen, rentier, Hoptrup
 Dalsager, Kaj, bogholder, Haderslev
 Dinitzen, P. Bak, sognepræst, Agerskov
 Døring, Friedel, frue, Åbenrå
 Enderlein, L., direktør, Bylderup Bov
 Engelsen, Carl, gymnasielærer, Maribo
 Fedders, Ulla, lærerinde, Slesvig
 Frank, Ellif, lærer, Højer
 Fransen, Søren, sognepræst, Lysabild
 Friederichsen, Adolf, landmand,
 Rørkær
 Fritsche, W., provisor, Tinglev
 Geisler, Henry, premierløjtnant,
 Padborglejren
 Gødert, Henrik, Trunnewangen 9,
 Charlottenlund
 Hansen, C. Lindhardt, lektor, Fugle-
 bakkevej 14, København F.
 Hansen, Jørgen, kontorfuldmægtig,
 Åbenrå
 Hansen, Laust, Haderslev
 Hansen, Ole Boubjerg, snedker,
 Åbenrå
 Hansen, P. H. Nørrekjær, civilingeniør,
 Åbenrå
 Hardt, Ove, vandrelærer, Svabsted,
 kreds Husum
 Haslev folkebibliotek
 Hastrup, fru dommerfuldmægtig,
 Løgumkloster
 Have, Ferdinand, bankdirektør, Åbenrå
 Heide-Jørgensen, A., lærer, Padborg
 Hein, Jens, overlæge, Tønder
 Henriksen, K. K., stationsleder,
 Fruens Bøge
 Hinrichsen, Peter, arbejder, Åbenrå
 Huusmann, H., Åbenrå
 Hviid, Christian, revisor, Åbenrå
 Hvidt, St., skovrider, Åbenrå
 Hørbo, Johs. W., pastor, Bov
 Jacobsen, Erik, provisor, Ærenprisvej 5,
 st., Gentofte
 Jacobsen, Eva Nygaard, frue, Tønder
 Jacobsen, Jens P., gårdejer, Drenghsted
 Midtgård
 Jacobsen, Oscar, rutebilchauffør,
 Padborg
 Jacobsen, Svend, købmand, Frøslev
 Jacobsen, Willy, funktionær, Flensborg
 Jansen, Chr., skoleelev, Sønderborg
 Jegsen, Bent, tandlæge, Haderslev
 Jensen, Chr. Lund, Kjellerup
 Jensen, Frode Kjær, lærer, Skelde
 Jensen, Harald W., kommunelærer,
 Åbenrå
 Jensen, Kurt E., tekstilhandler, Vojens
 Jensen, O. Thade, forvalter, Padborg
 Jensen, Peter, gårdejer, Vojens
 Jensen-Schmidt, Jørgen, lærer, Søgård
 skole
 Jessen, Boy, farmer, Nebraska
 Johannsen, Christina, husbestyrerinde,
 Sønderborg
 Johannsen, Hans aftægtsmand,
 Frøslev Mark
 Johansen, Jørgen, maskinmester,
 Åbenrå
 Johannsen, W., advokat, Flensborg
 Johnsen, Arne, landmand, Jejsing
 Jørgensen, toldkontrollør, Padborg
 Jørgensen, C., lærer, Skast
 Kjer, Jes, sognefoged, Fogderup,
 Rabsted
 Kjær, Jes, plantageejer, Spandet
 Kjøller, H., amtskontorchef, Tønder
 Knudsen, Anna M., kollektør, Åbenrå
 Knudsen, Holger, vicekonsul, Flensborg
 Knudsen, Knud, skoleinspektør,
 Hansted, Egebjerg
 Knudsen, O., købmand, Padborg
 Kofoed, M., pastor, Åbenrå
 Kristensen, J. Thygesen, læge, Gråsten
 Kruse, Johs. Tiedemann, konstruktør,
 Knudsbølvej 31, Rødovre
 Krøger, Karla, lærerinde, Nibøl
 Larsen, Frode, Åbenrå
 Larsen, Louis, arrestforvarer, Tønder
 Lauritzen, G., organist, Åbenrå
 Lauridsen, H., lærer, Flensborg
 Lauritzen, Inger-Lise, frue, Åbenrå
 Lauridsen, Aage, pedel, Kibæk
 Levsen, Chr. M., gårdejer, Skovby,
 kreds Slesvig
 Lorenzen, mejeribestyrer, Stubbæk
 Lorenzen, Erik, læge, Gesten
 Lorenzen, John Nis, overlæge, dr. med.,
 Esbjerg
 Lund, Marie, frue, Københoved
 Lund, Svend Aage, kontrollør, Kruså

Lund-Jacobsen, Johannes, sognepræst,
 Vardegade 14 L, København Ø.
 Luth, Gerhard, landbrugskonsulent,
 Husum
 Lærum, Erik, kaptajn, forfatter,
 Schlegels Alle 6, København V.
 Madsen, Agengust, hankbestyrer, Kruså
 Madsen, Poul, snedkermester, Padborg
 Madsen, Tage, kommunaldirektør,
 Haderslev
 Maltbek, J., lektor, Åbenrå
 Marcher, Henry, vejformand, Tønder
 Mathiesen, Ida, frue, Frøslev
 Matthiesen, L. Fredensborg, lærer,
 Rinkenæs
 Melbye, Mogens, organist, Tønder
 Meyer, Johan, sognefoged, Frøslev
 Miang, Bent, landsretssagfører,
 Sønderborg
 Michelsen, Ina, seminarieelev, Tønder
 Mielke, Anders, seminarieelev, Tønder
 Mikkelsen, Andr., overpostassistent,
 Haderslev
 Mortensen, Knud, ungdomskonsulent,
 Flensborg
 Møller, konsulent, Sønder Brarup
 Møller, Erik, generaløjtnant, Hylstrup
 pr. Fjenneslev
 Møller, Hans-Albert, cand. mag.,
 Slesvig
 Mågård, Jørgen, bibliotekar, Padborg
 Neumann, Ejnar, Åbenrå
 Neumann, Peter, stud. jur., Århus
 Nielsen, Joh. A., amtsfuldmægtig,
 Haderslev
 Nielsen, Johs., højskolelærer, Gerlev
 Nissen, Chr., konstruktør, Åbenrå
 Nissen, Johannes, lærer, Tinningsted,
 Sydtønder kreds
 Nordentoft, Benedikt, lektor, Randers
 Nybroe, Maren, frue, Vojens
 Nyhold Hansen, kommunesekretær,
 Asserballe
 Nørberg, Niels Orla, generalmajor,
 Åbenrå
 Nørre Nissum Seminarium
 Olesen, Axel, overbetjent, Kollund
 Olsen, Jens, skræddermester, Åbenrå
 Olsen, Villy Weinreich, revisor, Åbenrå
 Olseth, Erna, kontorfuldmægtig,
 Bergen, Norge
 Paulsen, Peter, sognefoged, Skærbæk
 Petersen, Christian, kirketjener,
 Døstrup Sdj.
 Petersen, E. Bjørn, direktør, Hostrup-
 skov
 Petersen, Eskild, Branderup
 Petersen, J. Oluf, kontorchef, Hans
 Jensensvej 4, Hellerup
 Petersen, Jørgen Diemer, højskolelærer,
 Bornholms højskole, Almindingen
 Philippsen, Kurt, seminarieelev,
 Haderslev
 Poulsen, A. G., øjenlæge, Haderslev
 Præst, L., assistent, Åbenrå
 Ramsing, Svend, landsretssagfører,
 Vester Voldgade 96, København V.
 Rasmussen, B., overtoldassistent, Jølby-
 vej 14 A, Vanløse
 Rasmussen, M. G., overlærer, Åbenrå
 Rasmussen, Vang F., lærer, Fynshav
 Refslund, Chr., redaktør, Sønderborg
 Reppien, Olga, forständerinde, Gråsten
 Riggelsen, H. M., direktør, Tønder
 Rosenberg, Ingeborg, frue, Åbenrå
 Roskilde museum
 Ruwald, H. P., dyrlæge, Hokkerup
 Schlesinger, Jørgen B., tandtekniker,
 Åbenrå
 Schmidt, Bendt, adjunkt, Tønder
 Schmidt, Carl, kriminalassistent, Sir-
 græsvej 29, Kastrup
 Schmidt, Hans Hansen, forfatter,
 Åbenrå
 Schmidt, P., tømrermester, O. Jerstal
 Schou, Mogens, assistent, Gl. Konge-
 vej 140, København V.
 Schultz, I. C., rentier, Haderslev
 Sig Kristensen, Kaja, forständerinde,
 Flensborg
 Simonsen, Thomas Schultz, gårdejer,
 Fæsted
 Skjærbæk, Halfdan, landmand, Haved
 pr. Rejsby
 Skovborg, Marinus, lærer, Skovby pr.
 Hovslund
 Sloth, H., antikvitethandler,
 Margrethevej 1, Hellerup
 Smith, Gertrud, forständerinde, Åbenrå
 Strand, Gustav, kgl. translator, St.
 Pederstræde 47, København K.
 Sundbo, Arne, overretssagfører, Skou-
 bogade 1, København K.
 Svenstrup, Else, lærerinde, Flensborg
 Sørensen, H. P., pens. overlærer, Gram
 Sørensen, Povl, fotohandler, Padborg
 Thomsen, Niels Fr., Åbenrå
 Toft, M. C., landbrugskandidat,
 Brændstrup
 Tralau, Hans, intendant, dr., Stockholm
 Trige, Jens J. lærer, St. Jynde vad
 Tychsen, Knud Eigil, seminarieelev,
 Kolding
 Tyroll, Chr., assistent, Åbenrå
 Tønnesen, Hans, lærer, Flensborg
 Wamberg, A., amtmand, Vejle
 Wienholtz, Fr., speditør, Kruså
 Wortmann, Henrik, extraarbejder,
 Padborg
 Væрге, S. Ruth, Åbenrå
 Zeuthen, Mogens, pastor, Ordrup
 Aalling, L., konsulent, Bylderup-Bov.

HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND

har følgende styrelse:

formand: landsarkivar Peter Kr. Iversen,
Åbenrå

kasserer: fuldmægtig Olav Christensen,
Haderslev

sekretær: overlærer Chr. Stenz, Åbenrå

amtsudvalgsformænd:

gdr. Ernst Christensen, Asserballe

pastor Tage Holm, Vojens

overassistent Holger Jacobsen, Åbenrå

pastor H. F. Petersen, Satrup, Angel

gdr. Cornelius Schmidt, Døstrup

styrelsesmedlemmer iøvrigt:

viceskoleinspektør Werner Christiansen,
Tønder

adjunkt Knud Fanø, Tønder

generalkonsul, dr. phil. Troels Fink,
Flensborg

provst, dr. theol. Jens Holdt, Brede

landsarkivar Johan Hvidtfeldt, Viborg

fhv. højskoleforstander Hans Lund,
Tanderupgård

museumsinspektør Hans Neumann,
Haderslev

formanden, kassereren og sekretæren
danner forretningsudvalg

arkivar H. Worsøe, Åbenrå,
fungerer som hjælpesekretær

redaktionsadresser:

Sønderjyske årbøger: Knud Fanø,
Brorsonsvej 29, Tønder

Sønderjysk månedsskrift:

Werner Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder

Skriftrækken: H. V. Gregersen,
Nørrevang 2, Haderslev

kassererens adresse:

Olav Christensen, Christiansfeldvej 30,
Haderslev, giro: 42682

ældre årbøger og skrifter bestilles
under adresse: Landsarkivet, Åbenrå

Sønderjysk månedsskrift bestilles hos
Werner Christiansen,
Brorsonsvej 37, Tønder

Sønderjyske årbøger er Historisk samfunds
medlemsskrift. Medlemskontingent plus
forsendelsesomkostninger er f. t.
11,— kr. årligt

indmeldelser modtages af
alle styrelsesmedlemmer og
de lokale tillidsmænd

Sønderjyske årbøger og skrifter
er i kommission hos

Danske Boghandleres Kommissionsanstalt,
Nyropsgade 19, København V.

Dansk historisk Fællesforening udsender om kort tid de to første værker i en serie, der behandler de HISTORISKE HJÆLPEMIDLER. Bøgerne er ikke blot beregnet for studerende, men for alle, der på en eller anden måde arbejder med historiske undersøgelser.

Medlemmer af de foreninger, der er tilsluttet Dansk historisk Fællesforening, vil kunne få bøgerne til en betydelig FAVØRPRIS. Det samme gælder medlemmer af enkelte historiske foreninger m. m. i udlandet. Bøgerne kan fås både heftet og indbundet i karton. De INDBUNDNE er to kroner dyrere.

KNUD PRANGE: HERALDIK og HISTORIE.

Første afsnit skildrer heraldikkens opståen og udvikling, og derefter gives en lang række eksempler på praktisk anvendelse af heraldikken i rigs- og lokalhistorie, landbrugs- og kunsthistorie, kirke- og personalhistorie. Hovedvægten ligger på de områder, hvor våbener kan kaste nyt lys over historiske problemer. Litteraturlisten giver fyldige oplysninger om de vigtigste heraldiske værker og artikler på dansk. Rigt illustreret, 64 sider. Favørprisen er 7 kr., indbundet 9 kr.; bogladeprisen bliver 11,50 og 15 kr.

HERLUF NIELSEN: KRONOLOGI.

Behandler de vigtigste problemer inden for tidsregningen. Efter litteraturlisten og en indledning om grundbegreberne i tidsregning følger oversigter over året, påskeberegningen, de forskellige årtællinger, årets begyndelse, ugen og dagen samt kalenderforbedringer gennem tiderne. Hvert afsnit er affattet under hensyntagen til forholdene i Danmark, Norge og Sverige. 64 sider. Favørprisen er 7 kr., indbundet 9 kr.; bogladeprisen bliver 11,⁵⁰ og 15 kr.

Samtidig udgives

BAUER: CALENDER FOR ÅRENE INDTIL 2200 E. KR.

Nyt optryk af bogen, der udkom i 1868. Indeholdende en række praktiske tabeller samt 35 kalendere og fortegnelse over alle helgendage, så man er i stand til at finde ud af, på hvilken dato f.eks. onsdag efter Mikkelsdag eller tirsdag efter Reminiscere faldt i hver eneste år. Bogen er uundværlig for enhver, der arbejder med historie, for rigshistorikeren såvel som for slægtshistorikeren. 170 sider. Favørprisen er 12 kr., indbundet 14 kr.; bogladeprisen bliver 20 og 23 kr.

Undertegnede

Navn

Stilling

Adresse

bestiller herved *til favørpris* følgende værker, i bedes man
anføre antallet af eksemplarer:

Herluf Nielsen: KRONOLOGI: indbundet (9 kr.), uindbun-
det (7 kr.)

Knud Prange: HERALDIK og HISTORIE: indbundet
(9 kr.), uindbundet (7 kr.).

R. W. Bauer: CALENDER FOR ÅRENE INDTIL 2200 E. KR.:
indbundet (14 kr.), uindbundet (12 kr.).

Dansk Historisk Fællesforening

Landsarkivet

VIBORG